«Бізге қалдырған мұрасы»
/А. Байтұрсынұлының 150 жылдығына арналған/
Библиографиялық әдебиет көрсеткіші

«Наследие, оставленное нам»
/к 150-летию со дня рождения А. Байтурсынулы/
Библиографический указатель литературы

Әулиекөл ауданы әкімдігінің мәдениет және тілдерді дамыту бөлімінің
«Әулиекөл аудандық орталықтандырылған кітапхана жүйесі» ММ
Аманқарағай балалар кітапханасы
ГУ «Аулиекольская районная централизованная библиотечная система»
отдела культуры и развития языков акимата Аулиекольского района
Аманкарагайская детская библиотека

«Бізге қалдырған мұрасы»

/А. Байтұрсынұлының 150 жылдығына арналған/

Библиографиялық әдебиет көрсеткіші

«Наследие, оставленное нам»

/к 150-летию со дня рождения А. Байтурсынулы/

Библиографический указатель литературы

Аманқарағай
2022

УДК 821(574)
ББК 84(5Каз-Рус)
Б 20

Құрастырушы: Карбаева Г. К.
Шығарылымға жауапты: Досалина Ж. М.
Қазақ тіліндегі мәтіннің корректоры: Мукушова А. К.

Составитель: Карбаева Г. К.
Ответственный за выпуск: Досалина Ж. М.
Корректор текста на рус. яз.: Юрченко Н. П.
Редактор: С. Ж. Серкебаева

Аманқарағай балалар кітапханасы қазақ ақыны, ғалым- әдебиеттанушы, түркітанушы, публицист, педагог, аудармашы, қоғам қайраткері Ахмет Байтұрсынұлының 150 жылдығына арналған әдебиеттердің библиографиялық көрсеткішін дайындады.

Көрсеткіш құралында Ахмет Байтұрсынұлының өмірі мен қызметі туралы ақпарат бар.

Аманкарагайская детская библиотека подготовила библиографический указатель литературы, посвященный 150-летию казахского поэта, ученого-литературоведа, тюрколога, публициста, педагога, переводчика Ахмета Байтурсынулы.

В указателе содержится информация о жизни и деятельности Ахмета Байтурсынулы.

УДК 821(574)
ББК 84(5Каз-Рус)
Б 20

Құрастырушыдан

Аманқарағай балалар кітапханасы қазақ ақыны, ғалым- әдебиеттанушы, түркітанушы, публицист, педагог, аудармашы, қоғам қайраткері Ахмет Байтұрсынұлының 150 жылдығына арналған библиографиялық әдебиет көрсеткішін ұсынады.

Көрсеткіш жұртшылықты халқымыздың аяулы перзенті, ұлтымыздың рухани көсемі болған, аса көрнекті қоғам және мемлекет қайраткері А. Байтұрсынұлының өмірінің кейбір деректерімен тыныстырады. Атап айтқанда, Ахаңның кіндік қаны тамған, шыр етіп дүниеге келген туған жері, оның қадір-қасиеті, Ахаңды үлкен өмірге әкелген бастаулар туралы сөз қозғалады. Ахаң шыққан ортаның мінезі, сыры шынайы баяндалады.

Көрсеткіште 2001 жылдан бастап 2022 жылдың наурыз айы аралығындағы кітапхана қорында бар баспасөзде жарияланған материалдар көрсетілген.

Әдебиет бөлімдері бойынша жүйеленген, бөлімдегі материал әліпбилік ретпен орналастырылған.

Көрсеткіштегі материалдар қазақ және орыс тілдерінде ұсынылған.

Материалды іріктеу 2022 жылдың наурыз айында аяқталды.

Көрсеткіш кең ауқымды оқырмандарға арналған.

Көрсеткіш материалы http://auliekol-cbs.kz/ru/ сайтында көрсетілген.

Өмірбаяны

Ахмет Байтұрсынұлы қазіргі Қостанай облысы, Жангелді ауданы Сарытүбек ауылында 1872 жылдың 5 қыркүйегінде дүниеге келген. Көрнекті мемлекет, саяси және қоғам қайраткері, араб графикасына негізделген қазақ әліпбиінің құрастырушысы, филолог-ғалым, түркітанушы, тарихшы, редактор және журналист, заң ғылымының білгірі, аудармашы, ақын және композитор. А. Байтұрсынұлы – «Алаш» демократиялық партиясын, «Алашорда» автономиясын ұйымдастырушылардың бірі. Ауыр балалық шағына қарамастан, ол алғашқы білімін ауыл молдасынан алды. Туыстары оны Торғай қаласындағы екі сыныптық орыс-қазақ училищесіне береді. Оны бітіргеннен кейін Ахмет Байтұрсынұлы білімін жалғастыру үшін Орынборға аттанады, кейін ағартушы Ыбырай Алтынсарин негізін қалаған төрт жылдық мұғалімдер мектебіне түседі. Орынборда ол үлкен қаржылық қиындықтарға тап болды, бірақ 1895 жылы мектепті бітірді. 1895-1909 жылдары Ақтөбе, Қостанай және Қарқаралы уездерінің ауылдық болыстық училищелерінде сабақ берді. Қостанай уезіндегі жұмыс кезінде Ахмет Байтұрсынұлы орманшының үйінде тұрып, оның қызы Александра Ивановнаға ғашық болған. Олар үйленді. Некелері Қостанайда мұсылманша жасалды және ол өзінің аты-жөнін өзгертіп, Бадрисафа Мұхамедсадыққызы Байтұрсынова деп аталды. Жас жұбайлар Қостанайда тұрып, орыс-қазақ мектебінде мұғалім болып жұмыс істеді. Келесі жылы Омбыға, кейін Қарқаралыға көшіп, онда 1909 жылға дейін тұрды. Қарқаралыда тұрған жылдары А. Байтұрсынұлының А. Бөкейханов және Ж. Ақбаевтардың қазіргі заманғы көзқарас саясаткерлерімен танысуымен есте қалады. Бұл оның Ресей қалаларында тұратын басқа пікірлестермен тығыз жұмыс жасауына ықпал етеді. А. Байтұрсынұлы елге сауатты, білімді адамдар, мектептер, кітаптар керек екеніне көз жеткізеді. А. Байтұрсынұлы 1905 жылы саяси қызметке белсене араласады. 1910 жылдан 1917 жылға дейін ол патша полициясының бақылауында болды. Осыған қарамастан, А. Байтұрсынұлы өзінің саяси қызметін тоқтатпайды. 02.02.1913 «Қазақ» газеті шығып, ол газет редакторы болып жұмыс атқарады.

1917 жылы Орынборда өткен екі жалпы қырғыз съезінде «Алаш» қазақ партиясын құруға қатысып, Алаш-Орда үкіметінің ұйымдастырушылары мен жетекшілерінің бірі болды. 1917 жылдың соңында № 1 (Алаш) тізімі бойынша Торғай сайлау округінен Құрылтай жиналысына сайланды. БОАК-тың 1919 жылғы 4 сәуірдегі қаулысына сәйкес амнистияға түсті. Осыдан кейін ол Кеңес өкіметінің жағына өтті. Сонымен қатар, Ахмет Байтұрсынұлы большевиктер Коммунистік партиясының (БКП) мүшесіне кірді. 1919 жылдан – Кирревком, ағарту халық комиссары, БОАК, КазЦИК мүшесі. 1929 жылдың маусым айында саяси қызметі еске алынып, оны НКВД органдары тұтқындады, Қызылордадағы түрмеде отырды. Патша заманындағыдай Міржақып Дулатовпен бірге

Архангельск облысына жер аударылды, ал әйелі Бадрисафа Мұхамедсадыққызы (мұсылмандықты қабылдағанға дейін – Александра Ивановна) және асырап алған қызы Шолпан Томскке жіберілді. Сол кезде Қызыл Крест комиссиясында 1934 жылы жұмыс істеген Е. Пешкованың (Максим Горькийдің әйелі) өтініші бойынша Ахмет Байтұрсынұлы босатылды. Босатылып, отбасымен (үш баланы асырап алған) Алматыға оралып, кейін оның мұражай-үйі болған үйде тұрған. 1937 жылдың қазан айында Ахмет Байтұрсынұлы қайтадан тұтқындалып, екі айдан соң, 8 желтоқсанда НКВД үштігінің үкімімен «халық жауы» ретінде атылады. 1988 жылы ҚазКСР Жоғарғы Сотымен Ахмет Байтұрсынұлы ақталды.

Ол бүкіл өмірін өз халқын ағартуға арнады және өзінің табиғи

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА

104

заседания тройки УНКВД Алма-Атинской области

от 25 ноября 1937 года

СЛУШАЛИ	ПОСТАНОВИЛИ
ДЕЛО 3 ОТДЕЛА УГБ НКВД .... РСУНОВ Ахмет, 1870 г.р. казах, урож. Тур- гайского р-на, Кустанайской обл. со средним образованием, б/п, служащий, женат, в 1930г. осужден за к-р дея- тельность к ВМН с заменой л/свободы на 10 лет. По инвалидности досрочно освобожден. ОБВИНЯЕТСЯ: являлся организатором и руководителем к-р партии и ее вооруженных отрядов. В 1917, 1918, 1919г.р. вел активную бор- ьбу против Советвласти. После революции создал к-р подпольную органи- цию для свержения Совласти и был одним из ее руководителей. Имел связи с руководителями к-р организаций в нац. республиках, возглав- лял к-р центр. Был связан с басмаческим движением в Средней Азии. Активное сопротивление мероприятиям партии и совласти, системати- чески занимался а/с агитацией. После возвращения из ссылки в гор. Алма-Ата в 1936-37г. установил связь с к-р турецкой народной парти- ей, был в курсе ее к-р деятельности.	БАЙТУРСУНОВА Ахмета- РАССТРЕЛЯТЬ.

Секретарь тройки

дарындылығының арқасында өз заманының алдыңғы қатарлы адамдарының бірі болды.

Ахмет Байтұрсынұлы XX ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының үркердей жарқыраған жарқын шоғырының келбетті өкілдерінің бірі. Оның өмірі өз халқына деген, ел-жұртының мәдениеті мен әдет-ғұрпына деген айнымас махаббаттың айқын үлгісі.

Ахмет Байтұрсынұлының Алматыдағы мұражай үйі

Алматыда Байтұрсынұлы және Жамбыл көшелерінің бұрышында, ол 30-жылдары тұрған үйде Ахмет Байтұрсынұлының мұражай үйі ашылды және оның жанындағы саябақта ағартушыға ескерткіш-бюст орнатылды. Саябақтың өзі 1998 жылдың 12 маусымынан бастап оның есімімен аталады. Оған Қостанай (2000) және Шымкент (2004) қалаларында ескерткіштер орнатылған. Оның есімімен Қазақстанның көптеген қалаларындағы көшелер аталған. Байтурсынұлының есімімен Қостанай мемлекеттік университеті аталған.

2005 жылы Байтурсынұлына арналған Қазақстанның пошта маркасы шығарылды.

Торғайда А.Байтұрсынұлының мемориалдық мұражайы жұмыс істейді.

Шығармалары

А. Байтұрсынұлы шығармашылық жұмысын өлең жазудан бастаған. Онда ол еңбекші халықтың ауыр халін, арман-тілегін, мұң-мұқтажын көрсетіп, жұртшылықты оқуға, білім-ғылымға, рухани биіктікке, адамгершілікке, мәдениетті көтеруге, еңбек етуге шақырады. Патшалық Ресейдің қанаушылық-отаршылдық саясатын, шенді-шекпендінің алдында құлдық ұрған шенеуніктердің опасыздығын сынады. Ақынның алғашқы өлеңдері «Қырық мысал» атты аударма жинағында 1909 ж. Санкт-Петербургте жарық көрді. Бұл кітабы арқылы қалың ұйқыда жатқан қараңғы елге жар салып, олардың ой-санасын оятуға бар жігер-қайратын, білімін жұмсайды. Ақын әрбір аудармасының соңына өзінің негізгі ойын, айтайын деген түйінді мәселесін халқымыздың сол кездегі тұрмыс-тіршілігіне, мінезіне, психологиясына сәйкес қосып отырған. Байтұрсынұлының екінші кітабы – «Маса» (1911). Бұл кітапқа енген өлеңдерінде ақын қараңғылық, надандық, шаруаға енжарлық, кәсіпке марғаулық сияқты кемшіліктерді сынады. Көптеген өлеңдері сол кездегі ағартушылық бағытпен үндес болды. Ол Шоқан, Абай, Ыбырай қалыптастырған дәстүрлерді, гуманистік, демократиялық бағыттағы өрісті ойларды өзінше жалғастырушы ретінде көрінді. Қоршаған ортаға ойлана, сын көзімен қарайды, қоғам қалпына көңілі толмайды. «Қазақ салты», «Қазақ, қалпы», «Досыма хат», «Жиған-терген», «Тілек батам», «Жауға түскен жан сөзі», «Бақ» т.б. өлеңдерінің мазмұны осыны танытады. Кітаптың ішкі сазы мен ой өрнек, сөз орамы қазақ поэзиясына тән өзіндік жаңалық, ерекше өзгеріс әкеледі.

Аманқарағай балалар кітапханасының қорындағы кітаптар

1. Байтұрсынұлы, А. Алты томдық шығармалар жинағы [Мәтін] : Т. 1 / А. Байтұрсынұлы. – Алматы : Ел-шежіре, 2013. – 382, [2] б.
2. Байтұрсынұлы, А. Алты томдық шығармалар жинағы [Мәтін] : Т. 2 / А. Байтұрсынұлы. – Алматы : Ел-шежіре, 2013. – 391, [1] б.
3. Байтұрсынұлы, А. Алты томдық шығармалар жинағы [Мәтін] : 3 т : Тіл-құрал (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері) / А. Байтұрсынұлы. – Алматы : Ел-шежіре, 2013. – 382, [2] б.
4. Байтұрсынұлы, А. Алты томдық шығармалар жинағы [Мәтін] : 4 т : Әліппелер мен мақалалар жинағы (төте жазудағы тұңғыш әліппелер және ұлттық баспасөздің негізін қалаған көсем сөздер) / А. Байтұрсынұлы. – Алматы : Ел-шежіре, 2013. – 382, [2] б.
5. Байтұрсынұлы, А. Алты томдық шығармалар жинағы [Мәтін] : 5 т : «Ер Сайын», «23 жоқтау» ауыз әдеби мұрасы, көсемсөздері, табылған туындылары / А. Байтұрсынұлы. – Алматы : Ел-шежіре, 2013. – 382, [2] б.
6. Байтұрсынұлы, А. Алты томдық шығармалар жинағы [Мәтін] : 6 т : Мақалалар, хаттар. А. Байтұрсынұлы туралы құжаттар мен материалдар / А. Байтұрсынұлы. – Алматы : Ел-шежіре, 2013. – 382, [2] б.

7. Байтұрсынұлы, А. Бастауышқа арналған оқу кітабы [Мәтін] / А. Байтұрсынұлы, Т. Шонанұлы ; құраст. : А. Смақова, О. Жұбаева. – Алматы : Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2019. – 144 б.
8. Байтұрсынұлы, А. Қырық мысал [Мәтін] : [өлеңдер] / А. Байтұрсынұлы. – Алматы : Жазушы, 2001. – 119, [1] б. – (Мектеп кітапханасы).
9. Байтұрсынұлы, А. Шығармалары [Мәтін] : [өлеңдер, мысалдар, мақалалар, зерттеулер] / А. Байтұрсынұлы. – Алматы : Өлке, 2013. – 240 б. – (Жасөспірімдер кітапханасы).

Ахмет Байтұрсынұлы туралы айшықты ойлар

«Өзге оқыған замандастары өз бастарының пайдасын ғана іздеп, ар һәм имандарын сатып жүргенде, Ахмет халықтың арын іздеп, өзінің ойға алған ісі үшін бір басын бәйгеге тіккен. Ахмет Байтұрсынұлы ұлтын шын сүйетін шын ұлтшыл».

Сәкен Сейфуллин – атақты жазушы, ақын, көрнекті мемлекет қайраткері, Қазақ кеңес әдебиетінің негізін қалаушылардың бірі

«… А. Байтұрсынұлының өлеңдері өзінің сыртқы қарапайымдылығы, ішкі мазмұны, жеңілдігі және біркелкілігі жағынан қазақ әдебиетінде бірінші орын алады… А. Байтұрсынұлының арқасында санасыз түрде болмаса да шын мәнінде орыстана және татарлана бастаған қазақ зиялыларының бір тобы дереу есін жиып, … өз ағаттықтарын түсіне бастады…»

Міржақып Дулатұлы – Қазақ ақыны, жазушы, «Алаш Орда» Үкіметі мен Қазақстанның ұлт-азаттық қозғалысы көшбасшыларының бірі

«Ахаң ашқан қазақ мектебі, Ахаң түрлеген ана тілі, Ахаң салған әдебиеттегі елшілдік ұраны – «Қырық мысал», «Маса», «Қазақ» газетінің 1916 жылдағы қан жылаған қазақ баласына істеген еңбегі, өнер-білім, саясат жолындағы қажымаған қайратын біз ұмытсақ та, тарих ұмытпайтын істер болатын. Оны жұрттың бәрі біледі. Бұның шындығына ешкім де дауласпайды.»

Мұхтар Әуезов – қазақтың ұлы жазушысы, қоғам қайраткері, ғұлама ғалым, Қазақстан ғылым академиясының академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ КСР-нің еңбек сіңірген ғылым қайраткері

«Ломоносовтың бойында екі түрлі қабілет бар – ақындық пен ғалымдық, оның соңғысы алғашқысына қарағанда күштірек» - деген еді В. Белинский. Осыған ұқсас жайды Ахмет бойынан да көреміз. Оның ақындығын ғалымдығы жеңіп кетті… Қазақ даласына азаттық идеясы тарай бастаған тұста жаңа поэзияның

бастаушысы, алғашқы ту ұстаушысы болып Ахмет қашан да тарих биігінде тұрады».

Серік Қирабаев – Кеңес және қазақ әдебиеттанушысы, сыншы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, КСРО Педагогика Ғылымдары Академиясының корреспондент-мүшесі, Еңбек сіңірген ғылым қайраткері

«Ахмет Байтұрсыновтың қазақша әліппе жасауы, араб жазуына кіргізген реформасы, қазақ тіл білімінің негізгі терминдерін жұртымыздың образды ойлау мүмкіндігімен сабақтастырып өз топырағымыздан тауып, оларға тұңғыш анықтама бергені, дыбыс жүйесін (грамматика) қалыптастырып шығарған ұлы еңбегі өз кезінде де айтылған болатын. Ахметтің октябрь төңкерісіне шейін қазақ халқын ояту ретінде көп еңбегі сіңді. Қазақ мектебі, қазақ тілі сықылды орындарда оның еңбегі мол...»

Рымғали Нұрғалиев – қазақтың әдебиет танушы ғалымы, Филология ғылымының докторы, профессор, Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясының академигі, қазақ театртанушы және театр сынының негізін қалаушы, жазушы, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері.

«Сан салалы ғалым Ахмет Байтұрсынұлы туған тілдің, туған мәдениеттің басында тұрды. Туған тілдің әдеби нормасын жасады. Бірде-бір бөгде тілдің сөзін қоспай, бірде-бір цитата келтірмей, таза, мөлдір тілмен өзі тапқан қисынды баламалармен «Әдебиет танытқышты» жазып шықты»

Сырбай Мәуленов – Қазақ ақыны және жазушысы, ҰОС қатысушысы, Қазақ КСР Халық жазушысы

«Ұлы ағартушы Алтынсариннің бастамасын ілгері дамытып, нағыз ғылымдық дәрежеге көтеріп, жетер жеріне жеткізіп берген – Ахмет Байтұрсынұлы».

Қайым Мұхамедханов – Қазақстандық және кеңестік ғалым, абайтанудың негізін қалаушы, текстолог, М.Әуезовтың серіктесі, 1940 жылдан бастап КСРО Жазушылар одағының мүшесі, қоғам қайраткері, жазушы, ақын, драматург, аудармашы, педагог.

Аударма лар

Аударма жұмысы қазір біздің өміріміздің үлкен орын алады. Аударма біздің зор тынысымыз. Қазақ халқының ұлы ағартушылары да осы аударма арқылы орыс мәдениетіне жол ашты. Арада 60 жылдан астам уақыт өткен соң саяси жағынан да, азаматтық тұрғыдан да толық ақталып, туған халқымен қайта табысқан қоғам қайраткерлерінің бірі – Ахмет Байтұрсынұлы. Ол алғаш рет аударма жинақ бастыру ісін бастаушы болды. Ахметтің ақын ретінде ең әуелі аударма арқылы танылды. Ол орыстың классикалық жазушысы И. А. Крылов мысалдарының бір тобын қазақ тіліне аударып, «Қырық мысал» деген атпен Санкт-Петербургте 1909 жылы императорлық ғылыми академиясының баспаханысында жеке кітап етіп шығарды. Бұл И. А. Крылов шығармаларының қазақ тілінде тұңғыш жеке кітап болып бастырылуы еді.

Крыловты кезінде Абай да аударған. Бірақ, Байтұрсынұлының аты атаусыз қалып, оның әдеби мұрасына тыйым салынған кезде, Крыловтың аудармашысы ретінде тек Абайды ғана білдік. Біз үшін ең қызықтысы, ең мәндісі – бірін-бірі білмей, Крыловты өздігінен аударған екі данышпанымыздың өлең стилі, сөз өнері бөлек бола тұра, аудару принциптері де қазақтың тосаң құлағына етене еніп, жеткізу шеберліктері емін-еркін тырысқан екі ақынның орысшасындағы көркемдік бөлшектерді түсіріп алмай, соншалықты ұқыпты беруге ұмтылған ұқсастығына қайран қаласың. Мысалы, Крыловтың атақты «Қарға мен түлкі» атты мысалын Абай екі рет аударған. Екеуінің өлең өлшемі де, көлемі де бірдей. Бірі – жеті, бірі – сегіз буынды жыр үлгісінде. Ал, А.Байтұрсынов он бір буын қара өлеңмен төрт жолдық шумақтар арқылы баяндайды:

«Ну что за шейка, что за глазки,
Рассказывать – так, право сказки!
Какие перышки! Какой носок!
И, верно, ангельский быть должен голосок!»

«Тамаша қарағанға түрің қандай
Мынау көз, мынау мойын, мұрын қандай,
Гауһардай қанаттарың жарқырайды,
Келісті қалай біткен және маңдай»

Бір жағынан қызықты форма, екінші жағынан ұғымды идея, үшінші жағынан қазақ тұрмысына ет-жақын суреттерді ұластыра келді. Ой қазығы болатын бөлшектері түгел жалғыз-ақ айырмасы – Крыловтың көп мысалдарындағыдай, түпнұсқаның бас жағында жүретін кіріспе шумақты А. Байтұрсынов соңына шығарып, қорытынды етеді.

Алты Алашқа ортақ қазына

1. Ағытай, Ибраһим. Тасқараның тартуы [Мәтін] : немесе 25 жастағы салт атты жігіттің мың шақырымдық жанкешті таралғылы сапары жайлы : [жазушы Ахмет Байтұрсынұлының әкесі Байтұрсын және әкесінің інісі Ақтас туралы] / Ибраһим Ағытай // Қостанай таңы. – 2020. – 23 маусым. – Б. 7.

Тасқараның тартуы

немесе 25 жастағы салт атты жігіттің мың шақырымдық жанкешті таралғылы сапары жайлы

Осыдан 120 жыл бұрын Ахмет Байтұрсын әкесі Байтұрсын ағасы Ақтас екеуі елге оралды. 1885 жылы Торғай уезінің бастығы Я.Яковлевтің басын жарып, пәтіна өкіметі өмірге қауіп төндірді деген қаламен Ақмола қаласындағы Ымбетей руының 7 (жеті) адамы жауыпты. Ақтас, Байтұрсын, Сабалақ Шопаковтар Троицк (Күйген қала) аймақтық сотының шешімімен 17 жылға сотталып, Иркутск маңына Сібірге айдалады. Олармен бірге Ақтас әйелі Үбіжан Көбегенқызы өз ерікімен бірге кеткен. Бұл – ананың ерімен бірге Торғай түрмесіне бірге түсуге ерлігінің жалғасы еді. Сабалақты айдауыңдар жолда қашуға ниеттенді деген желеумен алып өлтірді. Сотталу мерзімі тақаған шақта Үбіжан анамыз ауқастарын қайтып, жат жерде қаза болды.

Ел ағаларын жат жерлері торығулы күндер мен туған жерге қайтуын асер етті ме, жат топырақта көмілген жары мен бауырлың өкінішті қайғылар жүйелетті ме, абақты айдаудан шыққанда ақтау қағазын алуды да ұмытып кетіпті, асығыста.

Бұл жайт: елге келіп, енді-енді орнына бастағанда-ақ жұрт "пыш-пышына" ұлысқан "тұртпекке" айналу байқала бастады.

... Бүгінгі ауыл сыртындағы төбе басындағы кезекті әңгіме тақырыбы да осы.

Қаладда, жылдам қаржы жинап, сол қуәлік қағазды алдырту қажеттілігі туралы. Бастысы, тоқ жинап, тобыр сайламай-ақ іші жалғыз тыңдырғаны көңілі, жарамды азамат кім? Бартын жер алыс ел жақта арқа сүйер – ел, жанаттары да жете таныс емес, тек сол елдің болысы Торсан дегеннің орыс елінің билік басындағылармен қарым-қатынасы жақсы екендігін Ақтастың сыртқай естуі ғана бар.

Көп күттірген түйінді ойдың шешімін Көйдектің Теміршесі айтты.

– Осындағы өзіміздің Мүлік болысы Тасқарадан басқаның реті жоқ. Тасқара, бірінші ден, Қорған, Троицкіге, Қызылжарға дейінгі жерлердің бірінде болып талай тойларда жүлделі палуан атанған, атақты "Тасқара тартыс" деген әдісімен мәлім. Оның үстіне қаруы, сыр сақтағыш, сенімді, ел жанды, ар намыс иесі. Сағынғым, көрер көзге дене бітімі де, жан-жоралғыға да қатарынан шоқтығы биік азамат! – деп аяктады сөзін Теміріше.

Үәжді ұсыныс, ендеше, жол жабдығын қамдайық! – деп қостаған Ақтас; – Баратын жерің: Обаған өзені бастауындағы "Керей", "Күрлеуіш", "Шәйгәз Уақ" тұрағы – Есенай ені. Орыс қалаларындағы ірі шенеуніктері мен саудагерімен өте жақсы қарым-қатынастағы "шәйгәз Уақтың" болысы Тілеміс ұлы Торсан. Торсан (1848-1920) – өзіндегі Амалқарағай, Құсмұрын руындарын 9 жылға тарта басқарған сыбан Керей атақты Есенай Естемесұлының Ұлпаннан туған жалғыз қызы Біжіхенді алған күйеу баласы, – шәйгәз Уақтың Керейден бөлінің тұнғыш сайлаған болысы. Оның бедел-пәрмені туралы Ақтас айдауда жүріп-ақ естіген. Бұл шаруаның да тыйылтуы соның қолында екеніне әбден сенімді. Ақтас көңілі ел абыройын еселей үлгірген Тасқарға да әбден ұялды.

Ұзақ сапарға сенімді ер қанаты етіп Теміршенің күренқасқасы ер-тұрманымен таңдалды. Жолға қашанда "ер азығы мен бөрі азығы жолда" – деген қазақы ұстанымды серік етіп Тасқараның бар қаруы – 12 он екі орім, қорғай ұзақты бұзау тіс қамшы. Сырт елге кәтіне бейтаныс жанның жетегіне қосар алып жүруі күлікке ілінетінін әуелден біледі Тасқара таңдауы да салт сапарлау. Жаз ауасы болғандықтан киім атқа жеңіл, қимылға – ыңғайлы болуы шарт.

Жарау атты жолаушы бұл күндегі Преснов ауданының (қазіргі Жаңа жолдағы) Есенай бүрмесі шетіндегі "Бай ауылында" отырған Торсан болыс үйінің сыртындағы кермесіне Тасқараның күренқасқасы 12-ші тәулікте байланды. Бұл – суық жүрісті жолаушының "Сыпсыңдағы" Байбосын қаны баласы Сарбақаның үйіндегі қонақасыған кейінгі бел шешуі еді...

Жолаушы жайын тоқтық тыңдап қаныққан Торсан болыс қызметшілеріне мұнша жақтырып "Арғын жігітін" жеке күтіпке алдырып, атын жайға қояды.

Елағаны жобаланған бұл сапарлы жолды Тасқара Науырзым-Сыпсыңдағы өз еліміздің шыққан соң да қонақдық, тұстік жолдарының да сызбасын (әрине ауызша ғой) ұмытқан жоқ. Құсмұрынның аттанған Тасқара, одан әрі Көбек-Шошақ құдалары: Қырыбойдақ – Бөлшін бойын жайлайтын "Жодін Керей" – Тоқі, Құт ауылдарына да соғып, арғы жағы Ірбіт, Тұмен жағы Қорғанмен шектес Керей, Уақ болыстықтарына жетіп тоқтаған еді... Екі жұмаға тақау тәжірибесізбен бүтпен болып жауабын есту де Тасқарға оңайға түскен жоқ. Бірақ сенім алдаған жоқ. Торсан болыс қуәлік қағазды да алып бере отырып; – "Арғын" елінің ғана емес бүкіл қазаққа тән досуге болатын Екі арыс үшін жасаған ізгіметінің ешбір ақысыз кісілік, елдік қалыпқа атқарылғанын баян етіп, елші азамат Тасқараны басынан аяғына дейін киіндіріп, қосарына ат байлап аттандырды. Аңжарым жүріп, ардақтыларын арашалап, Азамат жолын абыроймен өтеген атамыз Тасқара Мүлікұлының ұрпаққа өнеге болып, бүгінге дейін ұмытылмай жеткен ерлігінің бір парасы осындай.

Көне көмбелен бүгінгі ұрпаққа баяндап отырған осынау бір ауызекі оқиға ... "Өзге жұрттар өрге қадам басқанда, дедім, сен де қатарынан қалысқа!" – деп, тұған халқын Өркениетке шақырумен өксумен өткен ұлы Алаш өмірінің бастауынан бұл бір үзінді.

Ибраһим АҒЫТАЙ,
Ахметтанушы,
Алаш ауылының тумасы.

2. Айқадамова, Айтолқын. Алты Алашқа ортақ қазына [Мәтін] : [Ы. Алтынсарин мемориалдық музейінде ағартушы Ахмет Байтұрсынұлына арналған «Ұлы даланың ұлы тұлғалары» ауыспалы көрмесінің ашылуы өтті] / Айтолқын Айқадамова ; суретті түсірген Б. Ахметбеков // Қостанай таңы. – 2021. – 13 сәуір. – Б. 4.

Алты Алашқа ортақ қазына

Айтолқын АЙҚАДАМОВА

Қостанай облыстық Ы.Алтынсарин мемориалдық музейінде Ыбырай ізін жалғаушы, қазақтың ақыны, әдебиет зерттеуші ғалым, публицист, педагог, аудармашы, қоғам қайраткері, қазақ тіл білімі мен әдебиеттану ғылымдарының негізін салушы ғалым, ұлттық жазудың реформаторы, ағартушы Ахмет Байтұрсынұлына арналған "Ұлы даланың ұлы тұлғалары" ауыспалы көрмесінің ашылуы өтті. Тағылымдық іс-шараға Алматы қаласындағы Ахмет Байтұрсынұлының музей-үйі директоры Райхан Имаханбет арнайы келді. Көрменің тұсауын Алматыдағы А.Байтұрсынұлы атындағы музейдің директоры Райхан ханым мен ғалым, профессор Алмасбек Әбсадық кесті.

Ахметтанушы-ғалым Райхан Имаханбет өз сөзінде Ахметтану тағылымы, Байтұрсынұлы мұрасының арналы жолдары жайында тоқталып өтіп, Ыбырай мен Ахмет музейі арасындағы ғылыми ізденіс жолындағы рухани байланыстың одан әрі нығая түсетінін айтып өтті.

"Қостанай – Ыбырай Алтынсарин мен Ахмет Байтұрсынұлының туған өлкесі. Бүгінде Қостанайға қарағанымен, екеуі де Торғайдан шыққан тұлғалар деп айтуға келеді. Біздердің рухани байланысымыз алдағы уақытта жалғаса береді. Биыл Ы.Алтынсариннің 180 жылдығы болса, келесі жылы А.Байтұрсынұлының 150 жылдығы. XIX ғасырдың екінші жартысында қазақ жазуының басында Ы.Алтынсарин тұрса, XX ғасырдың алғашқы ширегінде А.Байтұрсынұлы көрінді", – деді мұражай үйінің директоры Райхан Сахыбекқызы.

ф. ғ.д., профессор Алмасбек Абсадық қазақ ғылымы мен білімінің дамуында ағартушылық идеясын ту етіп көтерген Алаш арысы Ахмет Байтұрсынұлының ұлттық тіл білімін қалыптастырудағы орасан зор үлесі, Ыбырай мен Ахмет мұраларының қазақ ғылымының дамуындағы орны, зерттелуі жөнінде толығырақ баяндап берді.

– Елімізде қазақстандықтардың қоғамдық санасын жаңартуға бағытталған "Рухани жаңғыру" бағдарламасы қолға алынды. Бағдарламаны сол кездегі Президент Н.Назарбаев жариялады. Содан бері бағдарламаның басты бағыттары бойынша көптеген жұмыстар атқарылып келеді. Биылғы жылы мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтың бастамасымен қызу қолға алынып жатқан кеңестік дәуірде орын алған ашаршылық қасіретін зерттеу-зерделеу, 20-30 жылдардағы қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау мәселелері де сол бағдарламаның жалғасы. Рухани жаңғыру бағдарламасы жарияланған тарихи күннің мұрағатқа бай тамыша көшпелі көрменің куәгері болып тұрмыз. Алматыдағы А.Байтұрсынұлы атындағы музейдің директоры Райхан ханым екеумізге көрменің тұсауын кесу рәсімі бұйырған екен. Мұндай мәртебеге не болудын өзіндік астары бар. Көрмеге қойылған жәдігерлер мен мұрағаттар А.Байтұрсынұлы атындағы Алматы шаһарындағы және Қостанай университетіндегі музейлердің өріптестік қолдау, көмегімен жасақталған еді. Қазақ шөкірттеріне арналған білім беру мекемелері орналасқан тарихи ғимарат қазіргі күні Орынбор қаласының Советская көшесінде (бұрынғы Николаевская, әу баста Большая деп аталған көше) тұр. Оның қабырғасына Ы.Алтынсаринге арналған белгі-тақтайша қойылған. А.Байтұрсынұлының 150 жылдық мерейтойы қарсаңында сол бір тарихи ғимарат қабырғасына біздің ел Алаш қайраткеріне арналған белгі-тақтайша орнатса, ұлы тұлғаға көрсеткен құрметтің бірі болады деп ойлаймын. Тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні, 180 жылдық мерейтойы аталып жатқан Ы.Алтынсариннің Қостанайдағы музейіне келесі жылы 150 жылдық мерейтойын атап өткелі жатқан А.Байтұрсынұлы қонаққа келді. Қонақтың қадамы құтты болсын, – деді.

Белгілі журналист Қабылахат Сейдахмет ғалымның өмірі мен қызметіне байланысты тың деректермен бөлісіп, музейге Ғафу Қайырбековтың үш томдық кітабын табыс етті.

– Ахаң атамыздың ғылыми мұрасы – Алты Алаштың ортақ рухани қазынасы. Райхан Сахыбекқызы Ахаң мұрасын насихаттауда ерен еңбек етіп, осы рухани қайнардан халықтың мейірін қандыра сусындауына ерекше үлес қосып жүр. Ыбырай Алтынсарин мен Ахмет Байтұрсынов – қазақ ұлттық руханиятының қайнар көзінде тұрған тұлғалар екені белгілі. Ахаң атамыздың 150-жылдық мерейлі мерекесінің қарсаңында қолға алынған бұл шараның Ыбырай ата мұражайынан бастау алуы ұрпақтар сабақтастығының айқын көрінісі болды деп санаймын. Алдағы уақытта Ахаң атамыздың мерейтойына арналған түрлі іс-шаралардың өтетіні анық. Ал, Ыбырай мұражайы өткізген бұл бас қосу сол шаралардың ізашары болды, – деді Қабылахат ағамыз.

Абақтыдағы ақынның мүн-зары баян етілген Хамитбек Мұсабаевтың "Қаншеңгел" толғауын, осы шығармаға ән шығарған Нағашыбай Алпысовтың ұлы, жыршы Абзал Нағашыбайұлы орындап берді.

Көрмеде Аханның мұрағаттардан табылған күнделік құжаттар мен бірегей жәдігерлері қойылды. Ахмет Байтұрсынұлын тергеген Хамза Нұржанұлының дауыс жазбасы тыңдалып, тергеу кезіндегі Аханның саусақ іздері табылған ресми құжат жөнінде айтылды.

Суретті түсірген Б.АХМЕТБЕКОВ.

3. Айқадамова, Айтолқын. Бәдрисафа анамызға мүсін қойылмақ [Мәтін] : [жазушы Ахмет Байтұрсынұлының жары Мұхамедсадыққызы Бәдрисафа] / Айтолқын Айқадамова // Қостанай таңы. – 2020. – 16 қазан. – Б. 4.

Бәдрисафа анамызға мүсін қойылмақ

Айтолқын АЙҚАДАМОВА

Қостанайда Ахмет Байтұрсынұлының жары Бәдрисафа шешеміздің мүсіні дайындалуда. Ол Ахмет пен Бәдрисафа кездескен, жастық күндері өткен Әулиекөл ауданындағы жаңадан ашылған орта мектептің дәлізіне қойылатын болады. Бұл туралы журналист Н.Жәрімбет айта кетті.

"Қазір мүсінші Егор Кислицын жұмысты аяқтауға жақындады. Ахмет атамыздың жағасына кір жуытпаған, ол қамалған, айдалған кездерде шырылдап жүгірген, жанынан табылған, "халық жауының" әйелі болғаны үшін ғана 30-шы жылдардың саяси қуғын-сүргінін өзі де бастан кешкен Бәдрисафа Мухамедсадыққызы Байтұрсынкелінінің азапты болса да мазмұнды өмірі, отбасы және ұлттық құндылықтарды сақтауда жас ұрпаққа үлгі деп ойлаймыз. Бәдрисафаның бет бейнесі оның ролін ойнаған орыс актрисасына қарап алынған. Орамалы, сырғасы қазақ салтын, мұсылмандықты қабылдағанын білдіріп тұрғандай. Бізге керегі де саясаттан зардап шеккен, қорланған әйелдер образы еді. Егор осы ойды биіктігі 70 см болатын мүсінде мүмкіндігінше береді деген үміт бар", – дейді ол.

4. Ақтас-Байтұрсын [Мәтін] : [өлең] / [газ. ред.] // Қостанай таңы. – 2020. – 29 шілде. – Б. 13 ; 4 тамыз. – Б. 5 ; 5 тамыз. – Б. 6 ; 7 тамыз. – Б. 12.

Ақтас - Байтұрсын

Торғай өңірінде 1885 жылы болған Ақтас-Байтұрсын оқиғасына қатысты оқиғалар жиі айтылады. Алаш көсемі болған Ахметтің әкесі Байтұрсын Шошақұлы 1885 жылы 12 қазанда Жыңғылды бекеті жанындағы Жіркешу өткелінде Торғай уезінің бастығы, полковник Яковлевтің басын жарып, осы оқиғаға байланысты Тосын болысының № 3 ауылының тоғыз адам түтқынға алынып, жауапкершілікке тартылған. Олар: ағайынды Байтұрсын, Сабалақ, Ерғазы, Ақтас Шошақұлдары, Көйдек Талабайұлы, Темірше Кәйдекұлы, Ыбырай Байтұтұлы, Қорғанбек Жантасұлы, Ботакөз Тілеушісұлы. Өткел басында полковник Яковлев соққыға жығылып, есінен танып қалған кезінде уряднектердің бірі мылтық атуға рұқсат беріп, жоғарыда аталған тоғыз адамның төртеуі (Көйдек, Темірше, Қорғанбек, Ботакөз) жараланады.. Мұның ішінде Көйдек пен Ботакөздің жарасы ауыр болғандықтан түтқынға алынбай, өз ауылдарында қалдырылған. 1886 жылы 6 маусым күні сот болып, Шошақ әулетінің үш ағасы Ақтас, Байтұрсын, Сабалақ он бес жылға Сібірге жер аударылады. Қалғандары да әртүрлі мерзімге жазаға кесілген. Сабалақ сол айдаудан оралмай Сібірде қаза тапқан. Елде қалған Ерғазы да ағаларының ісімен жүріп өмірден өткен. Тағы бара ерекше атап өтетін жай айдауға кеткен Ақтастың соңынан жұбайының бірге еріп баруы. Ел ішінде Ақтастың Сібірге еріп барған жамағатының аты Үбіжан деп айтылса, енді бір деректерде Алтынай Нұрым қызы деп те айтылады. Біздің зерделеуімізше Ақтасқа Сібірге бірге барған Үбіжан болса керек. Себебі архив деректерінде Торғай әскери губернаторына Георгий Степанович Герасимовскийдің Үбіжанның атынан жазған шағым қаттары сақталған. Азғыбы мол, ауыр жолға шыдамаған Үбіжанда Сібір жерінде өмірден өткен. Ағайынды Ақтас пен Байтұрсын Шошақұлдары он бес жылдық мерзімді жазасын өтеп, 1900 жылы туған елге қайта оралады. Олардың түтқынған босап жаңа жағының өтінісін Әйдарке Бөлене елінің болысы Сағымбай алдарына күйме жіберіп қазіргі Әулиекөл ауданының өңлемінде жатқан Байтума көлінің солтүстік бетке йіндегі Сағымбай топшесі деп аталған жерде варсы алған. Көп жылдардан кейінгі болған бұл кездесуге Торғай елінен қырық кісі барған екен. Ахметтің «Әдебиет танытқыш» еңбегіне енгізген Қарпық ақынның өлгілі маркайыс толғауы осы жиынның үстінде айтылған. Аталған толғаудың толық нұсқасы Ертай кажы Балахметтің «Үш Алаш» кітабында (440-441 б) жарық көрген еді. Мерзімді баспасөз беттерінде үзінділері жарияланып жүретін «Ақтас-Байтұрсын» атты толғаудың біршама көлемді нұсқасы да осы кітапта жарияланды. Ұлбегей Аймағамбет Спанұлының қолжазбасынан алынған бұл өлеңдер өлкензанушы Ирагим Ағытаев арқылы біздің қолымызға да тиіп, «Торғай ақындарының антологиясының» 1-ші томында да басы бетін көрді. Толғауды шығарған Қарпық Шоланұлы есімі Торғай өңірінде кеңінен жайылған ақындардың бірі. 1857 жылы Торғай уезі, Тосын болысы № 5 ауылда дүниеге келген ақын Ақтас-Байтұрсынға жақын туыс болып келеді. Өзі ескіше сауатты, ауыл баларына арнап мектеп ашқан кісі. Кеңес билігі алғаш орнаған жылдары Қарпық елге бас болып серіктестік құрған. Шаманен 1920 жылдары өзінің туған жерінде өмірден өткен. Қарпықтан тараған Иманғали мен Қазгелді де ел ісіне белсене араласқан, беделді адамдар болған. Қарпықтың Иманғалы алғаш ауыл мектептерінде сабақ берсе, кейін Алашорда әскерінің құрамында жиенақ басқарған. Уақытша үкімет кезінде Торғай уездік атқару комитетінің мүшесі болған. Қазгелді болса ақындығымен, өнішілігімен көзге түскен. Қазгелді 1922-26 жылдар аралығында болған «Торғай ісінен» қатысты Жүсіпбек Аймауытовпен бірге жауапкершілікке тартылған жандардың бірі. Қазгелдінің ұлы Әбілде 1933 жылы қалық жауы ретінде ұсталған. 1989 жылы ақталды.

Қарпықтың есімін ел арасына көп жайған шығармасы жоғарыда аталған «Ақтас-Байтұрсын» толғауы. Осы уақытқа дейін үзінділері ғана жарияланып келген бұл туындының А.В. Васильев тапсырған толық нұсқасы Алматы қаласындағы орталық ғылыми кітапхананың сирек кітаптар мен қолжазбалар қорында тұрақты. Ахмет өмірін зерттеп, зерделеушілер мен Қарқық ақынның шығармашылығымен танысамын дегендерге орасан ожау той деген ойнен сол толғауды сіздердің назарларыңызға ұсынып отырмыз.

Батырхан САҒЫНТАЕВ,
Арқалық қаласы Дала өлкесі тарихы өлыстық мұражайының ғылыми қызметкері.

Ақтас – Байтұрсын

Кел, Қарпық, қалам ұста көңіл көтер,
Шын жалған дүниеміз бәрі бекер.
Пайда жоқ сөз бозжауысыз уайымнан,
Қайғысы ағалардың айтса кетер.

Дүниеде кім ойламайды өлмеймін деп,
Мен нағып дұшпан сөзін жеңдеймін деп.
Болсада қаншы дұшпан сергіп болмес,
Орынсыз қиянатқа көнбеймін деп.

Сен не өсал туса мұнда талап,
Қамады орыс-қазақ екі таран?!
Хакімі он болыстың уезной,
Жұрыш ед жалғыз өзін маңға балап.
Аузына жыңылдының келді дағы,
«Тауып бер Ақтас қайда?» деді дорақ.
Іздді көңілге алған қылмысын деп,
Жүргізбей он екі орыс алды қамап.
«Сен неге өтірік малды бермейсін?» деп,
Төрт атты Байтұрсынды оңашалап.
Мылтықтан қашықтағы үш аршын жер,
Сақтады сау-сәлемет құдай қалып.
Бір шығар шіттен ердің назарында,
Жүр екен өлле болса аруақ жанап.
Яковлев әскер жинап келеседағы,
Бір сапар қайтып еді басы қанап.

Ісі жоқ біздің аяп қылдырмаған,
Сонда да келген кісі тыңдырмаған.
Жығылған басы қанап үш солдатқа,
«Жүр, айда, қашайық!» деп былдырлаған.

Жоқ болды біздің атуға мылтық, асап,
Шаңқ жоқ кез келтірді тәңірім бастап.
Салдырған уезной жөнелген соң,
Жүгірді екі солдат ағын тостап.

Яковлев осылайша үкіндеген,
Кісі емес біз үйренің заңын білген.
Үялып өз жолынан қайтып кетті,
Шыққан соң бұйрық алмай хакімдерден.

Ретпен осылайша қайтып кетті,
Сонда да көп өтірік айтып кетті.
«Мен сондай бір тентектен іс көрдім» деп,
Жоғары хакімдерге хабар етті.

Сонан соң губернатор бұйрық еткен,
Бір сапар осылайша көңілі кеткен.
Істерін ақты-қара айырып берін,
Жері жоқ олардың да кәзі жеткен.

Қазақты білгеніне жамандапты,
Әділдік бұл турадан табылмапты.
«Торғайдың қаласына жөрдем бер!» деп,
Шығарды Жармоладан комендантты.

(Жалғасы келесі санда)

Ақтас - Байтұрсын

(Басы өткен санда)

Жіберді және тоғыз судьясы,
Олардың қарастыр деп дәлелсіз.
Келген соң бұл Торғайдың қаласына,
Бастапты қайта-шаргы ряясын.

Сонан соң біздің халыққа хабар салды,
Тезірек бітіруге талаптанды.
Төртеуін судьяның қолына алып,
Бір төре, екі қара келе қалды.

Шақырды атын атап жеті адамды,
Айтыпты осылайша тура заңды.
Ойланып олай-бұлай қарастырып,
Бармаққа оған басты алып оңына алды.

«Жоқ, – деді. – Ақтасыңыз сол күнде үйде,
Басқасы жаралар боп өлім күйде.
Бетінен ата-бабам қайтқан жоқты,
Болса да қандай өлім мені сүйрер».

Шаналан бастан ойлап пішімдеді,
«Бармасам кетер менің күшім, – деді.
– Төртеуін судьяның үлгіртпесем,
Табылар қарсылық боп кім», – деді.

Ойланып осылайша біле берді,
Шаттанып бұл істерге күле берді.
Мен барып неде болса көрейін деп,
Мініп ап ақбоз атқа жүре берді.

Болса да сезсенбейді қатер-қауіп,
Тар жерде айтушы еді сөзді таусып.
Батырдан бір-екі ауыз жауап алып,
Барған сон абақтыға қойды жауып.

Мұқан соң орыс-қазақ кеңесіпті,
Әкімдер бірін-бірі демесіпті.
Баласын барлық Шошақ байламаққа,
Жүрейік лишкер жиып біз дедіпті.

Берілді губернатор бұйрық жолдан,
Бітір деп бұл жұмысты тез тамамдап.
Старшин помощник бес болысбен,
Шығарды алпыс солдат, үш комендант.

Алпыты басшылыққа болыстарын,
Сол елдің тұра тап деп қойыстарын.
Асылы мұсылманның баласы еді,
Өкінді ұлыстырмай орыстарын.

Жеріне бейқұт жатқан келіп басты,
Ұстады қойдай тізіп көрі, жасты.
Кәпірге мұсылманды кіріпгаб-тыз,
Жолынан мұсылманның кім адасты.

Ұстады Ақтас сыяды бегіжікті,
Өзер тұр қайыстырып белімінді.
Ағалар бұл сөзімді ұйып тұтқа,
Айтамын жоқтау қылып жоныменді.

Сайланған отыз қазақ алпыс орыс,
Лайық заманына болды зор іс.
Артыпты бес түйеге оқ-дорісін,
Болар деп таптажайын үлкен соғыс.

Осылай қару-қаруық келді жайлап,
Ерлерді ұрыспай-ақалды байлап.
Сескенбей бұл істерден қайран ерлер,
Жақұтай тіса берді тұті жайлап.
Нашарды жауыздардан қорғаймын деп,
Кіріскі зор жұмысқа өзін сайлап.
Жем болып өлдекімге кетесін деп,
Қамысты бір кішкене жұртын ойлап.
Өзенде тәнірі жазса керерміз деп,
Жөнелді оншен ерлер күлік-ойнап.
Жарлемі ұстайдың керіпі деп,
Дұшпандар қуанысты я құдайлап.
Болғанда орыс – орыс, қазақ – қазақ,
Мұмкін бе мұсылманға жолдан тайпақ.

Аларды осы ретпен қаласына,
Бір жолты төбелестің жалысына.
Құрылы патша ағзам түскен жоқ па,
Неше хан, неше сұлтан баласына.

Кез болды өзір мұндай зобіріне,
Құдаяқ кім тоқталар өмірінде.
Бұйрықсыз бір тәңірдей іс болмас деп,
Көңілден қуанымыз сабырына.

Кім өлмін, нім қайтқан жоқ заманнан,
Ер емес ердің ісін табалған.
Баласын қолынағой дұғасында,
Бала ма мұнша өшкере жаман адам?
Келген соң ерлік, билік өз қолынан,
Көре алмас дос-дұшпаны қамалаған.
Оқы деп дұспанымнан сәлем айтпас,
Жігіттер дұрыстықпен бағалаған.
Наубетке жіксы жоқ на жоқытпаған
Бастаушы істің бәрін бір Алладан?!
Осымас оларға теріс дұғаларын,
Мұмін боп жаратылған Хауа анадан.

Іс болды тәңірім қосқан не дұр шара.
Берген жоқ кімге пәубет хақ тағала?!
Намрут Ибрагимді отқа жағып,
Озар да дұшар болған мұбталаға.
Ішінен жанған оттың сәлемат боп,
Жетіскен пайғамбарлық мертебаға.

Олардың қабыл болған тәубалары,
Жүсіпке жала берген ағалары.
Жүсіпті ағалары құл деп сатып,
Жақыптың қаралай болды балалары.

Әуелден ағалары құл деп сатқан,
Орынсыз бірнеше жыл жала тартқан.
Мысырға ақырында патша болып,
Осындай рахым күтті жаббар қақтан.

Жақсының болар дұшпан жоқ-ынында,
Болыңыз тура дінінің бағынында.
Алпыты он сегіз жыл мың құрт жайлап,
Оны да сауықтырған ақырында.

Бұйрықтан кім қашады тәңірі қосқан.
Су шығар әнір өгде қара тастан?
Шері еді бір Құдайдың Рахмет арқыстан.
Табылған оларға да қаншы дұсқан.

Ер болса заманында қайраты асқан,
Күншілік табылады қарындастан.
Ұмбетей Жәнібекпен туыс еді,
Жері жоқ осалдықпен жауды кешкен.
Қара арық айналайын пазарыңа сал,
Барады көпін деуреп біздің бастан.
Болмаса бір шапағат жіратқаннан,
Біз болдық дәнгіл жолдың шын адасқан.
Жақсының бұрынғы өткен әдетінше,
Ер қайда арқаттың ізін бақкан?!
Алтынның қолда барла қадірі жоқ,
Бұл сөзді байқаймысың менен басқа.

Болып тұр бұл уақытта көңілім жарым,
Дос түгіл дұшпан ғыр мұнын берін.
Ағырақ көңіл шіркін босанады,
Болар деп әлденешік көкжалдарым.

Жақсының әмілі еді осіп-өнген,
Иа, төңір адастырма тура жолдан.
Өтіпті қалайда бой бабаларым,
Жалтанда аз күн жүріп жаныр, сөнген.

Ұмбетей арқы атамыз ту ұстаған,
Дұспаннан беті қайтып жылыспаған.
Құдайдан не тілесе сонды берін,
Тұтқа соң қанасына тыныстаған.

(Жалғасы келесі санда)

Ақтас - Байтұрсын

(Басы өткен санда)

Алмалы сол бабамыз алты қатын,
Шашыпты дүниеге несіл затын.
Аралбай, Жиенбаймен ер жеткен соң,
Үлгіргті атасының васиятын.

Екеуі бәйбішелен бірге туған,
Адасай атасының жолын қуған.
Қаскабай, Аралбай мен туған Таңбай,
Жұрт жиып, билік үстап халық болған.

Ол неге бірін бірі күндемепті,
Дүспандар еткен ісін мін дементі.
Күн көріп гаріп-касер сасыныа.
Тыныштықпен жүрген тастап ол да кетті.

Бір бай, бірі сәдір Кебек, Шоңай,
Болыпты оларға да дүспан жоқ.
Ойланып өз-өзіме өкпелеймін,
Бізде бір жетпедік деп оларға ұқсап.

Кіріп тұр толық шайтан арамызға,
Қалмады ешбір пиғыр панамызда.
Қарайтын сырт дүспанға жігіт болса,
Аламыз аяғынан барамызда.
Мұндай іс арасынан табылмапты,
Көз салсаң бұрынғы өткен бабамызға.
Бермесе құдай бірлік мұнан бұлай,
Осыны етіңіз деп тағамыз ба?!

Бұл істі ақыл керек шамаларға,
Ерлерге берген тәңірім шара бар ма?
Тағы да бір-екі ауыз жазбын сөлем,
Ал күні і ойнап-күліп ағаларға.

Құлағын сал бұл сөзге,
Сайран-күлген ағалар.
Алланың берген тағдыры,
Ақылды пенде шмалар.
Жалған емес бұл сөзім,
Құлағын сал ағалар.
Құдайға құлан жығылса,
Құрбаға оған қамалар.
Жаксы тек аттан құласа,
Жамандар оны табалар.
Осындай заман болғанда,
Көңілге нуқсан жамалар.
Қасыңдағы жерде ер жігіт,
Бір тәңіріге пиғалар.
Құлретінен құданың,
Сабырлыкпен хабар ал.

Тағдыр болса сәлде,
Пенденің қылар ебі жоқ.
Құлретінмен жөнделер,
Үшкен құстың жиыны жоқ.
Он сегіз мың ғаламда,
Мұхаммедтің тені жоқ.
Бұл күндегі пенденің,
Бір құдайға кемі жоқ.
Түсіндіріп айтсаң да,
Ақылсызға емі жоқ.

Аллаға зауал жоқ дегенін,
Тілеп тұрмыз Алладан.
Басыны сөзге қуанар,
Адамзаттың жарымы.
Мына сөздің көрсеңіз,
Ақыл, ойдың қабылы.
Құдай берген арудың,
Қайда кетті дабылы.
Білгендерге осы айтқан сөздің ішінде,
Он екі имам еуліе,
Жиырма сегіз пәмбие,
Ақыреттен жеткізер,
Көңілдегі сәбірды.

Атасынан би қойсаң,
Алмастырар елінді.
Жеңді сөзге бара алмай,
Сыңдырар бір күн белінді.

Аталыдан би қойсаң,
Бойға ағындай сенімді.
Қасыңа келіп сылап-сипап,
Көркем де кылар елімді.
Тура тауып жолдас бол,
Бұзылмайтын тенімді.
Сабырлыкпен ынтай тұр,
Көкжолдар ашқа көнімді.
Тәңірім жазып қойғанды,
Жаксалыққа жөнінді.
Тыңдасаңыз айтамын,
Көңілдегі қызыл желімді.
Діні ислам дұғасы,
Жеткізер ерлер кемінді.
Лаухыл махфуз калмыла,
Жазып қойған әуелдеп,
Бейнет, каза, дәмінді.
Жердемшіп жаббар болған соң,
Алысып жүрген дүспанға,
Білдірмес аз бен көбінді.
Көп тілегі көп болар,
Жолдасын болса жол болар,
Жүзін төмен болмас-ты,
Өткен ата Аманкол,
Жоғары тарткан шөпінді.
Хабарынан тастама,
Бұхари житель кеніді.
Екі талай жер болса,
Орта жүзден ен арық,
Дүспанға тарткан тебінді.
Басыма таңба түсеңде,
Айтқан екен ер Шеген,
Заты басқа кіпірдеп,
Кім алар деп кегінді.
Кемшіліктің тұсында,
Ойлама, жігіт, өлімді.
Тәңірі салар пендеге,
Аумр менен жеңілді.
Құтыларсың белеңен,
Ерлерім, тоқтаңыз, көңілді.

Кемшілік шіркін кез келсе,
Ер жігіттен өл кеткен.
Атайын ашы болғанда,
Арасынан ар кеткен.
Көнілінде кан кеткен.
Атайын кетсе касынан,
Бір басынан сөн кеткен.
Маныкатсыз деулет жоқ,
Тірідегі кімге пәубет жоқ,
Сабыр етпей сағатта,
Мұратына кім жеткен?

Сабыр қылсаң жетерсің,
Көңілдегі алаңға.
Назар етсің қырық шілтен,
Осындай пенде болғанға.
Бұрын-соңғы жаксыдан,
Жолықпаған жан барма?
Құдырында пиғаланы,
Пенденің не, арман ба?
Қатаңанба, ерлерім,
Арестант болып бірлікке.
Наданнан құдай оятармес,
Кеңесіңдарым, зарланба.

Кім жолыкпай кетеді,
Кезі келсе зауалға?
Уақ намазы өтпегін,
Үй касынан кетпегеи,
Кім қояжасын салалы,
Қайраты жоқ шабанға?
Атын атап кім келер,
Болмасаң ескен жаманға?
Белге салып күш еттім,
Бетінмен пайтаны із еттім,
Алдыкда тұрған арнаға.
Карсы тұрып кор болдым,
Тарылып тұрған заманға.

(Жалғасы келесі санда)

Ақтас – Байтұрсын

(Соңы. Басы өткен сонда)

Күлайдық көпті берері,
Ерлерім, оған қанағат.
Жердем қылып тәмсілді,
Үмбетсіз ғана, Жоқбек,
Сыласқан Қарқ болуға.
Талапты тұтқа ерлерім,
Сүйегі қалай қазбайды,
Мұсылманшаға білесің,
Зиянкес айтып салғанда.
Ұяқсыз күндері,
Кім жоқшай кетеді,
Ажалдың етпі пермеңе.

Және бір сөз айтамын,
Қуанған сәлем жақсыға.
Көңілдегі қылыс жел,
Бүгінгі күн тастыма.
Айып етпе, ағалар,
Сенімнің болса реуі,
Ауыз-ана болғанда,
Дұсаңа жердем берді.

Көңілді тұтқа шайбаз,
Осындай шерсе табылар.
Шайтан кірсе көңілге,
Өкпелері қайнар.
Өкіс деген қылыс жел,
Өткен күнді сағынар.
Шыдамайды айтайы,
Төрт ақты жақсар.
Ойлап білік, ағалар,
Мінімді тауып алыңдар.

Бұл кенестің несі,
Қиыны жоқ тұлеме.
Атасы елді бақсаңа,
Ел қадрін біле ме?
Жалаңдаған қара күн,
Көп қадрін біле ме?
Атайы жүйрік болмаса,
Жем қадрін біле ме?
Жүз теңгелік сары жар,
Оңыртқасы тесілсе,
Ол жарай ма кіреге.
Кісендеулі арық ат,
Қамқа тұлар болса да.
Айдағанға жүре ме?
Ленгіздағы тұрымтай,
Жембасқа болмаса,
Жерлеп торай іле ме?
Қаулап жатқан қалын ерт,
Су құйылса сөне не?
Сырын білсе жаманның,
Бермейтұғынын тілеме.
Ұлы ісіне айтқан сөз,
Қуанғанға кіре ме?

Ауызымды ашып сөйлесем,
Көңілім толар кенеге.
Терме дегіне күрмек сөз,
Кімге берсін енеге.
Тәңірі берер ақырын,
Рәзет, мақілім, жұдеме.

Үмбетім деп Мұхаммед,
Дүниеге жылаған.
Бір тілекте болсын деп,
Досты Алла сыналған.
Үмбетің мен пәрежнтін,
Бірін бер деп сұраған.
Бәлдің ұшы ол тақсыр,
Жалғыз ұлын құрбан тып,
Мұнда кеге сыйлаған?
Құданың досты пайғамбар,
Тұра ғана келгенде,
Дүниеге көңілін бұрмаған.
Ақырында дүниенің,
Ойласам сақым тұрмаған.

Дүние жолдас болмайды,
Ағалар, сенің жасыңа.
Біз түгіл өткі пайғамбар,
Жолдас алмай қасына.
Бір күн ажал жетпегенде,
Қарындастан пайда жоқ,
Жалғыздық сонда бір келер,
Ермерім, сонда басыңа.
Бетілік деген бес-ақ күн,
Бергенше тасына.

Таудан бұлақ ақпаса,
Көл болы ма тамшыға?
Адамзаттың несісі –
Жем іздеген қарпыға.
Ұлкен, кішіл жамағат,
Сөздерге көп дап айтпын,
Қамқор қылып көкілді,
Қаруды қанға малдымы.
Сар ағынат, сарадрбек,
Ермерінің басына,
Оңға түсті мұнда кеп.
Бір тәуекел із болды,
Жаратушы, жаксы Алла,
Жетісобесс жердем бол.
Кімге хайла берді,
Тұрк келген ажалды ок,
Әр нәрсе өтсе ақтыар,
Бір жасағанда парыем көп.
Арғынан қара ермесе,
Талапты ерне арман кеп.
Жексалар кеңес етеді,
Осындай қиын сапарда,
Бұрынғыдан қалған деп.
Ұлкендердің сөз сөзін,

Ойлаймадым жалтыр деп.
Дүниеге көкілі тоймаған,
Ұлы сұлтан ордасын,
Жалғыз өзі жайлаған.
Қаншама айтып болсам да,
Сапасыз ойда қайғы жоқ.

Арымжатын балысы,
Дайын тұрса шайнаса.
Қуанғаны тігіл тұрады,
Қаңқуланған жарнаса.
Берейін десе құданың,
Рахымы той алыс па?
Сырт мұсылман дұғада,
Осылай деген дабысқа.
Атайынын балысы,
Көз салады алысқа.
Атайын болса тыңдайтын,
Біз сөзіңді қарыңда.
Аңдағанға айтыз өттім бір ауыз.
Сүйегінде бар болса,
Пәлде болған ерлерге,
Қарап калу дұрыс па?
Фатиха тілеп айтамын,
Атайын тұтқа алыңдар.
Уәлім ғана тілеймінін,
Ұятсыз деп намысқа.
Орынын басқа кадыңдар,
Жібермей тұр тамысқа.
Ойласаңда ер нәрсе,
Жеңісіз шайтан деген сөз,
Әтеңі, бір дүние қол қысқа.
Құлақ салған, ағалар,
Сөзіңді қойып қатқа.
Біздер тәрбі ұқпа.
Қолын жайған батаны.
Мұсылманның балысы,
Ұлкен, кіші дастасы,
Пәлде болған ерлерге,
Оқ дүтсыз сата ма?
Қарапшысы бар болса,
Зомкта ерлер жата ма?
Ол екі ишан аулие.
Жиырма сегіз омбе,
Тілесек жердем болар на,
Хазірет сұлтан атаға?
Бұл уақытта хазіндер,
Бірін-бірі дәместі.
Сынатқан ұлы құдайға,
Уайым қайғы жоқтесті.
Көбейтуге бұл сөзді,
Істің жоқ көмекші.
Қаранғылық қайғыда,
Тұлпарым тұр шабалар.
Тәуекел дәмді тамырып,
Қоялық өзді төмендіп.

Тарих тәбәрігіндей төрт кітап

Кеше өлердің алдында Ұлттық академиялық кітапханада қазақ қоғамы үшін маңызы зор бірнеше кітаптың тұсауы кесілді. Атап айтқанда, Әлихан Бөкейханның өмірі мен шығармашылығы туралы «Қазақ жерінің жоқшысы», «Собиратель казахских земель», «The Unifier of Kazakh Lands» және «Алаш Бүлейхан. Сын Великого степи» деп аталатын төрт тілде жарық көрген тұңғыш монография, «Ахмет Байтұрсынұлының тілтанымдық мұрасы», «Алаш қайраткері, халық ақыны Жақсылық Төлепұлы. Өмір жолы, шығармалары», сондай-ақ «Досалы сұлтан Бұлқайырұлы» атты кітаптар оқырман қауымның ортасын алқасы деуге болады. Салтанатты шарада Мәдениет және спорт министрлігінің өкілдері, Қазақстан Парламенті Сенаты мен Мәжілісінің депутаттары, қоғам қайраткерлері мен ғалымдар қатысты. Кітаптарын тұсауын кесіп елге белгілі қос бірдей академик Сейіт Қасқабасов пен Ғарифолла Есім бастаған жалпы қауым өкілдері келді.

Мұрат АСАН,
«Егемен Қазақстан»

Бұл кітаптар Мәдениет және спорт министрлігімен «Ақжол» демократиялық партиясы жетекшілерінің қолдауымен жарық көрген. Аталған еңбектердің көбін Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ «Алаш» ғылыми-зерттеу институты дайындаған.

Орнайсынның ойынша ерекшелігі бір еңбектерге қысқаша тоқтала кетсек, «Алаш» партиясының жетекшісі Әлихан Бөкейханның өмірі мен шығармашылығы туралы төрт тілде жарық көрген Сұлтан Ақсұлының түпнұсқа монографиясының ағылшын тілінде жүзеге ғылымның қалы болып Ақсұлы дайындаған. Сондай-ақ монографияны бір бөлімін Джон Болтин ағылшын тілінде аударған. Ал оның «Алихан Букейхан. Сын Великого степи» деген атпен украин тілінде жарыққа шыққан нұсқасы Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінде арнайы шақырылған профессор Петро Васильович Тоқарды қолынсы әр тілдегі бақылық етуімен жарық көрген. «Бір Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ «Алаш» ғылыми-зерттеу институты мен «Алаш орда» қоғамдық қоры ұсынысы орасан еңбектердің ең өзіндігінде жаруына мұрындық болған Мәдениет және спорт министрі Арыстанбек Мұхамедиұлы, «Ақ жол» демократиялық партиясының төрағасы Азат Перуашев нырғыз зор алғыс айтпаумыз керек. Мемлекеттік тапсырыс бойынша 5 мың данамен әр өңірдің кітапханаларына жол тартқан жаңа кітаптардың ішінде мақалалар, мақалалар, тарихқа бай дер едік. Сонымен қатар Әлихан атамыз туралы ашылмаған жоғарғы дәл қазіргі уақытта түрлі тілде де аударылып жатыр. Алдағы сәуір айында оның туғанына Анкара қаласында өтпек», дейді С.Ақсұлы.

Ал «Ахмет Байтұрсынұлының тілтанымдық мұрасы» атты еңбекке келер болсақ, кітапқа жауапты редактор болған, филология ғылымдарының докторы, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білім институты Грамматика бөлімінің меңгерушісі Орынай Жубаеваның бұл еңбегінде Ахмет Байтұрсынұлының 1914-1928 жылдар аралығында жарық көрген «Тіл – құрал» атты тілтанымдық кітаптары, «Әдебиет танытқыш» атты еңбегі және «Алаштың тілге қатысты мәселелері, жиын-конференциялар сөйлегені сөздері, пікірлері, Орталық комитет тақырып құжаттар берілген. Осы уақытқа дейін жарық көрген Ахмет Байтұрсынұлы еңбектерінің жинақтық құжаттарынан А.Байтұрсынұлының «Тіл – құрал» атты еңбегін бір-бір ғана нұсқадан пайдаланып келген болатын. Сонын салдарынан А.Байтұрсынұлының тілтанымдық мұрасы жөнінде оқырмандарды тақырыптың тереңінде ғана қалып отырды. Алайда ғалым 1914 жылдардан 1929 жылға дейін шығарған «Тіл – құралдарын» жыл сайын толықтырып, өңдеп, жетілдіріп отырған. Бұл жарыққа шыққан жинақта ғалымның тілтанымдық мұрасы анық ұстастырылып, түпнұсқамен салыстырып отырып берілген.

Жас зерттеуші Арман Ахметовтің «Досалы сұлтан Бұлқайырұлы» атты еңбегіне келсек, Шынғыс ханның ұрпақтары төре-сұлтандар, жекелеген хан-сұлтандардың әулеті, тарихи тұлғалардың өмірінен сыр шертетін, ғылыми маңызы зор ағалық ғылыми жұмыс. Арман Ахметовтің бұл кітабы Шынғыс ханның ұрпағы, Досалы хан әулетінің тарихына арналған. Алдағы уақытта зерттеуші ғалым толымды «Қазақ сұлтандары» атты еңбегін, Абылай хан, Барақ сұлтан, Әбілмәмбет сұлтан сынды төре әулеттерінің жеке-жеке тарихы туралы кітаптарын мемлекет деңгейінде жарыққа шығаруды жоспарлап отыр. Сол арқылы Арман Ахметов ұлттық тарихнамада жаңа сүрлеу салып, Шынғыс хан әулетінің тарихын тың, соны фактілермен толықтырмақ.

Өткен жылы Тәуелсіз Қазақстанның егемендік алған «Алаш» автономиясын құрылғанына 100 жыл толуына орай, Алаш қайраткерлері туралы сан-алуан кітаптар, монография, жинақ, энциклопедиялық анықтамалықтар жарық көрді. Алайда бірде-бір кітапта Жақсылық Төлепұлының есімі кездеспейді. Оның негізгі себебі – тарихи құжаттарда, мұрағат деректерінде қайраткердің аты-жөні «Дж. Тюлеев» түрінде берілген. Осынан байланысты С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің профессоры, техника ғылымдарының докторы, қайраткердің тікелей ұрпағы Мерхат Сүйіндіков дәлелдеп «Алаш қайраткері, халық ақыны Жақсылық Төлепұлы. Өмір жолы, шығармалары» атты бүгін жарық көрген еңбек тарихымызды осы олқылықтың орнын толтырмақ.

6. Асқар, Әлібек. Сүйенетін тамырың, сыйынатын тәңірің [Мәтін] : [5 қыркүйек – Қазақстан халқы тілдері күні] / Әлібек Асқар // EGEMEN QAZAQSTAN. – 2020. – 4 қыркүйек. – Б. 9.

МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІҢ МЕРЕЙІ

Сүйенетін тамырың, сыйынатын тәңірің

...қоғамдық, саяси-экономикалық және ғылыми-техникалық салалардағы қазақтың әдеби тілін қолданудың әсерлілігі мен ерекшеліктері бойынша әртүрлі тақырыптарға онлайн-курстар мен бейнедәрістер өткізу жоспарланып отыр. Ұлы Абайдың шығармашылық мұрасы мен идеяларына арналған іс-шаралар, конкурстар ұйымдастырылатын болады. Қазақ диаспоралары мен ирриденттеріне қазақ тілін, әдебиеті мен фольклорын үйренуге контент қалыптастырмақшы, ұлттық мәдениет пен өнеріміз насихатталады. Әлемдік тілдер, әріптес елдердің тілдері бойынша Елшіліктер жанынан тілдесім клубтары, кітап клубтары, оқыту курстары ұйымдастырылады.

Қазақстан халқы тілдері мерекесіне орайластырылып жыл сайын қыркүйек айы түгелдей тіл шаралары, тіл фестивалі ретінде өңір-өңірлерде кеңінен аталып өтіледі. Еліміз бойынша семинарлар, конференциялар, дөңгелек үстелдер, байқаулар, конкурстар, сұхбаттар, теле, радиобағдарламалар, марапаттаулар, құттықтаулар түрінде жүздеген шаралар ұйымдастырылмақшы. Нақтылап айтсақ, облыстық, Нұр-Сұлтан, Алматы және Шымкент қалалық тілдерді дамыту басқармалары барлығы 485 іс-шара, өңірлік тілдерді оқыту орталықтары – 130-дан астам іс-шара өткізуді жоспарлап отыр.

Бұл айтылғандар – «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы атқарып жатқан сан-салалы қызметінің негізгі бағыттары ғана.

Әлібек АСҚАР,
Ш.Шаяхметов атындағы
«Тіл-Қазына» ұлттық
ғылыми-практикалық
орталығының бас директоры

7. Асқар, Идош. Аханның ұстаздығы Қарағаштан басталған [Мәтін] : [Ахмет Байтұрсынұлы туралы] / Идош Асқар // EGEMEN QAZAQSTAN. – 2020. – 1 желтоқсан. – Б. 15.

Ахаңның ұстаздығы Қарағаштан басталған

Бестамақта жазылған беймәлім мақала

8. Жәрімбет, Назира. Ұлт ұстазы туралы [Мәтін] : [Ахмет Байтұрсынов туралы кітап жарық көрді] / Назира Жәрімбет // Егемен Қазақстан. – 2018. – 15 маусым. – Б. 10.

Ұлт ұстазы туралы

А.Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университетінде танымдық кездесу өтті. Қостанайға көрші жаткан Орынбор облысындағы белгілі тарихшы ғалым, өлкетанушы Татьяна Тугайдың «Оренбургский путь Ахмета Байтурсунова» атты кітабының таныстырылымы болды.

Нәзира ЖӘРІМБЕТ,
«Егемен Қазақстан»

125 мыңнан астам қандасымыз жайлап отырған Орынбор облысында «Бәйтерек» атты қайырымдылық қоры көп жылдан бері игілікті істердің басы-қасында келеді. Жергілікті тарихшы ғалымға Ахмет Байтұрсынов туралы кітап жазуға ұсыныс тастап, бастама көтерген де осы қайырымдылық қоры екен. Осыған дейін «Оренбургский путь Ахмета Байтурсунова» кітабының Мәскеуде, Алматыда, Ақтөбеде, Оралда, Орынборда тұсаукесері өтті. Енді олар кітапты Ахмет Байтұрсыновтың туған жерінде таныстыру керек деп шешіпті.

– Кітап толықтырылып, екінші рет басып шығарылды. Біз бұл кітапта Ахмет атамыздың жасампаздығын, ағартушылығын, халқымыздың рухани тіректерінің бірі болғандығын көрсетуге тырыстық. Бұл кітап орыс пен қазақ халықтарының арасындағы достықтың дәнекері деп біледі. Ахмет Байтұрсыновты орынборлық, жалпы орыс аудиториясының жете біле түсуіне осы кітаптың да үлесі болады деген оймен осы іске қолға алғанбыз, – деді «Бәйтерек» қайырымдылық қорының төрайымы Сәуле Тәйкешева.

Мұнан кейін кітап авторы Татьяна Тугай Ахмет Байтұрсыновты зерттеуге қалай келгендігі туралы айтты және кітапта қамтыған мәселелеріне шолу жасады.

– Мен Орынбор өлкесінің тарихын көп жылдардан бері зерттеп келемін. Қала тарихын айтқанда XX ғасыр басындағы қоғамда болған өзгерістерді, ірі тұлғаларды, оның ішінде Ахмет Байтұрсыновты және оның серіктерін ауызға алмау мүмкін емес. Мені Ахмет Байтұрсыновтың өмірі мен қызметі қызықтырды. Ол өз халқының нағыз рухани көсемдерінің біріне айналған тұлға, – деді Татьяна Ивановна.

Кеш соңында Ахаң атындағы университет басшылығы «Оренбургский путь Ахмета Байтурсунова» атты кітаптың авторы Татьяна Тугай мен кітаптың шығуына демеушілік жасаған «Бәйтерек» қайырымдылық қорының төрайымы Сәуле Тәйкешевага құрмет көрсетті.

КОСТАНАЙ

9. Жәрімбет, Нәзира. «Аханың үйіне тізе бүгіп шығайық» [Мәтін] : [жазушы Байтұрсыновтың] / Нәзира Жәрімбет // Егемен Қазақстан. – 2018. – 23 мамыр. – Б. 7.

«Аханың үйіне тізе бүгіп шығайық»

Қостанай облысында 29 киелі орын белгіленіп, олардың картасы жасалды. Солардың ішінде 10 ескерткіш орын: Тәңірі геоглифтері, Қамысты мекені, Екінші діни ескерткіші, Барақ, Жәуке, Ыбырай Алтынсарин, Міржақып, Әбдіғаппар хан, Кейікбатыр кесенелері, соның ішінде Аманкелді батыр жерленген орын ұлттық маңызы бар. Ал тарихи мәдениет кешені ұрпаққа мұра болатындай 19 киелі орынның да рухани маңызы жоғары. Олардың ішінде ұлт тұлғасы, Алаш арманкеші Ахмет Байтұрсынұлының ізінде қалған, балалық шағы өткен үйі де бар. Оның орналасқан жері Жангелдин ауданындағы «Аханның Ақкөлі» атанған Ақкөл көлінің, сол жердегі Қарасу мен Южный ауылдарының ағыс емес. Сол маңда Байтұрсынның әкесі Шонақ, нағыз ағасы Ахан мекендеген орынды да жатыр.

Назира ЖӘРІМБЕТ,
«Егемен Қазақстан»

Шамамен XIX ғасырдың орта тұсында салынған үйдің бізің уақытымызға жеткіргісі келмей жатқан болатын. Арқалық қаласындағы «Жәсулаң» балалар мен жасөспірімдер орталығының директоры Елена Цветух ханымның бастамасымен 2009 жылдан бері Ахмет туған елге қатарының бірінше рет заңмен экспедиция жасалып болатын.

– Бұл жерде Аханның әкесі Байтұрсынның, яғни Мәнекеннің шынын салынған қыстауы болған. Сыр қоралары бертінде дейін сақталған. Ахаң осындағы жоғары үйде туған екен. Оның кабыртасы 1974 жылға дейін сақталған. Ауыл ақсақалдары сол кезде «Аханның үй тобы» деседі сыбырласып айтады екен, – дейді осы экспедиция тарихын толық жинақтаушы бірінші, Ахаң өлеңінің шежіресін «Бабаның бекзат даңғылы» деген еңбектің авторы Ибрагим Ағытай ақсақал.

Рас, Ахмет Байтұрсынов туған бұл үйде өткен ғасырдың 50-ші жылдары осы айналадағы шаруашылықтың жойылғаны тұрылды.

– Біздің жасағанда ол алғаш 2009 жылдың жазында келді. Ол кезде үй іргетасының жобалы ғана қалған екен. Ауыл ақсақалы, осы үйде 50-ші жылдары тұрған Қазыржан Бәрібаев ақсақалды ұйып тыңдадық. Ол кісі «сонадан құйылған жоғарғы орынды корбын үй» деп суреттеген екі, – дейді Арқалық қаласындағы «Жәсулаң» балалар мен жасөспірімдер орталығы директорының орынбасары Игорь Рогожкин.

Ахмет Байтұрсынов туған үй Южный мен Қарасу ауылдарының қақ ортасында орналасқан. Екі жағына да 3,5 шақырым жерде тұр. Екі ауылдан Мағжат Уәлиев, Балғабай Қалиев, Жұмасбай Қадырханов, Болдік Бекетов сияқты жігіттер бөлек сыбанып шығып, асар ұйымдастырады да, Қадырхан ақсақал сызып берген жобамен бір жыл ішінде үйді салып үлгереді.

– Үй жайы тұрғызылғаннан кейін, 2011 жылы жазда біздің экспедиция таңы да келді. Үйдің ішіне кілем, жиһаз төселіп, ауыл тұрғындары ас берді. Балалар Ахметтің өлеңдерін оқыды, мен айтып жеткізе алмайтын керемет әсерлі отырыс болды. Сол жолы ауыл ақсақалдарының көзіне жас алғанын көрген едім. Содан кейін Ахмет Байтұрсыновтың 140 жылдығы мен «Қазақ» газетінің 100 жылдығында да осы үйде басқосу өтті, деп жалғастырады әңгіме Игорь Иванович.

Бірақ уақыттың көшіне сынып үй тоғып берер емес. Аханның ұрпақтары қалаға келтірген үйдің тағы да тозығы жетіп тұр. Облыс әкімі Архимед Мұхамбетов биыл «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында облыстағы киелі орындарды жөндеп, қалпына келтіруге демеушілікпен тартылған 88,5 миллион теңге қаржы жұмсалатынын айтты. Биыл Ахмет Байтұрсынов туған үйге, Барақ батырдың кесенесіне және Қасиетті Никольский шіркеуіне қайта қалпына келтіру жұмыстары жүргізіледі. Ахмет ұрпақтарының бірі Ибрагим Ағытай ата Ахаң үйінің жобасын мамандарға айтып отырып жылағын та жоқтатты. Үй дайын болғанда оған келушілер де көп болдарына ауылдастардың сенімі мол. Торғайдағы Ақкөл маңына табаны тигем кім болса да: «Аханың үйіне тізе бүгіп барайық» деп қалайын айтпас па? Иә? Хабар қазақ даласына сұлдаппен тарап жатыр.

КОСТАНАЙ

СУРЕТТЕ. Ахмет туған үй орнында қалған кесек

10. Қиысқан, Қыдырбек. Алаштың айбынын асқақтатқан [Мәтін] : [Елордада Алаш қайраткерлері Ахмет Байтұрсынұлы, Әлихан Бөкейханов және Міржақып Дулатұлына арналған ескеркіш ашылды] / Қыдырбек Қиысқан // Қостанай таңы. – 2021. – 9 шілде. – Б. 3.

Алаштың айбынын асқақтатқан

Қыдырбек
ҚИЫСХАН

Елордада ұлтымыздың ұлы тұлғалары – Алаш көсемдері Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы және Міржақып Дулатұлына арналған ескерткіштің салтанатты ашылу рәсімі өтті. Бұл туралы akorda.kz хабарлайды. Ескерткішті ашқан Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Алаш қайраткерлерінің мемориалына гүл шоғын қойып, мәні зор шараның Тәуелсіздігіміздің 30 жылдығы мен Елорда күніне орай өткізілуінің символдық мәні зор екенін атап өтті.

– Әлихан – Алашорда үкіметін басқарған мемлекет қайраткері. Ахмет – халқымызды білім мен ғылымға жетелеп, рухани ұстаз болған өйгілі ағартушы. Міржақып – ұлт бірлігі ұранына айналған «Оян қазақ» пен тұңғыш қазақ романының авторы, көрнекті қаламгер. Үш қайраткер де – бірегей тарихи тұлғалар. Бұл ескерткіш – барша Алаш ардақтыларына деген құрметіміздің көрінісі. «Алаш» сөзі – халқымыз үшін қашанда қасиетті ұғым. Өткен ғасырдың басында ұлтымыздың бас көтерер азаматтары Алаш идеясының төңірегіне бірікті. Олар елінің азаттығы мен өркендеуі жолында қызмет етті. Халықтың рухын оятып, санасына сілкініс әкелді. Жеріміздің тұтастығының сақталуына ықпал етті. Тіл әдебиетіміз бен мәдениетімізді бұрын-соңды болмаған деңгейге көтерді. Өркениетті зиялылықтың негізін қалады. Алаш арыстары заманның сын-қатеріне қарамай, Қазақ елінің мемлекеттілдік идеясын жаңғыртты, – деді Қ.Тоқаев.

Президент тәуелсіздіктің арқасында ұзақ жылдар бойы халық жауы атанып, қуғын-сүргінге ұшыраған Алаш арыстарының еңбектері лайықты бағасын алып, олардың есімдері қайта жаңғырып жатқанына тоқталды.

Сондай-ақ, Алаш қайраткерлерінің еңбектері Алаштану ғылымының ажсында жан-жақты зерттелу және арыстарымыздың еңбектерін барынша қамтуы қажеттігіне назар аударды.

11. Матыжанов, Кенжехан. Қуғын-сүргінге ұшыраған ұстаздар [Мәтін] / Кенжехан Матыжанов ; коллажды жасаған Қонысбай Шежімбай , «EQ» // EGEMEN QAZAQSTAN. – 2020. – 5 қазан. – Б. 10.

АҚТАҢДАҚТАР АҚИҚАТЫ

Қуғын-сүргінге ұшыраған ұстаздар

«МОНОГРАФИЯНЫҢ БАСТЫ МАҚСАТЫ – ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ТАРИХИ ЖАДЫН ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ, ҚУҒЫНҒА ҰШЫРАҒАН ҰСТАЗДАРДЫҢ АУЫР КЕЗЕҢДЕГІ ЕРЛІККЕ БАРА-БАР ІСТЕРІН, ЖАНКЕШТІ ЕҢБЕКТЕРІН, ТАҒЫЛЫМДЫ ТАҒДЫРЛАРЫН МҰРАҒАТТАРДАН АРШЫП АЛЫП, ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚҚА ӨНЕГЕ ЕТУ.

Көпжасар МАТЫЖАНОВ,
филология ғылымдарының докторы, Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері

12. Оспанов, Серікбай. Ұлт мұраты: оқу-білім, тәлім-тәрбие [Мәтін] / Серікбай Оспанов // Қостанай таңы. – 2020. – 1 сәуір. – Б. 5.

Серікбай ОСПАНҰЛЫ

Ұлт мұраты: оқу-білім, тәлім-тәрбие

Сонау ықылым замандардағы ойшылдар мен олардан кейінгі жыраулардың, ақын-жазушылардың шығармаларына үңілсек, қашан да ұлт мүддесін өз қара басының қамынан жоғары қойып, халық атынан сөйлеген. Олар халықты адал еңбек етуге, оқу-білімге, адамгершілікке, ізгілік, ізетке, имандылыққа шақырып отырған. Сондықтан да болар олардың көбісінің айтқан ойлары бір-бірімен қабысып, бірінің сөзін бірі тірілтіп, жалғап үндесіп жатады.

Римдік әрі ақын, әрі көсемсөзші, әрі философ ретінде аты тарихта қалған Луций Анней Сенеканың «Отанды ұлы болғаны үшін емес, өзіңдікі болғаны үшін сүйесің», – деген қанатты сөзі мен орыс жазушысы В. Розановтың «Диалог» деген қысқа әңгімесі түсті. Ол әңгіме мынадай:

– Отаныңды сүйесің бе?

– Сүйем.

– Қай уақытта?

– «Қай уақыттасы» несі?

– Күшті, қуатты, құдіретті Отанды кім сүймейді?! Баршамыз да сүйе аламыз. Ал енді сен ол Отаның бүкіл күш-қуатынан айырылып, көзі іріңдеп, үсті-басы баттасқан кір, етек-жеңі сауыс-сауыс болып, шалшықта сұлап ыңырсып жатса, сүйер ме едің?

– Мұның... ең әуелі себебін анықтауға тырысатын шығармын...

– Себебін өзім-ақ айтайын. Сенің Отаның өзінің ақымақтығынан осындай күйге душар болды. Осындай ақымақ Отанды сүйер ме едің?

– Бұл туралы мүлде ойланбаппын...

– Егер шешесі үйге удай мас болып келіп, есіктің көзінде сұлап жатса, әлгінің қызы не істейді?

– Жылайды...

– Сонан кейін?

– Шешесінің аузы-басын сүртіп, сүйемелдеп, төсегіне жатқызады...

– Шешесінің ақымақтығына күйініп, безініп кетпей ме?

– Әрине, ренжиді. Күйінеді. Бірақ, безінбейді ғой. Туған анасынан кім безінеді...

– Сен де сөйт. Өзінің кінәсінен шалшықта сұлап ыңырсып жатқан Отаныңның қасына бар да, әуелі сен де ыңырсып жылап ал. Сонан кейін сүйре, бірақ қасынан кетпе, аяғынан тік тұрғыз!

Ахмет Байтұрсынов та басына түскен ауыртпалыққа, қауіп-қатерге, қуғын-сүргінге қарамай, өлімге бас тігіп, бар күш-жігерін жұмсап Отанын аяғынан тік тұрғызуға тырысты. Шаршады, шалдықты, күйінді, кейіді, ренжіді, ұялтты, сүйреді, бірақ қасынан кетпеді. Күдерін үзбеді.

А.Байтұрсыновтың «Қазақ һәм 4-ші Дума» мақаласы «Өзімізге болмаса, кімге өкпелейміз?» деп түйінделеді. Шындығында да қазақ қазаққа өкпелемесе, кімге өкпе артады?! Мақала ойландырады, толғандырады. Қазақтың бір-бірімен өрегесі әлі күнге дейін бітпеген дерт екені есіңе түсіп, өзіңе-өзің «Неге?!» дейсің, жауап іздейсің.

Көсемсөз шеберінің қолына қалам алып, неліктен «Толғауы тоқсан» мәселелерді қозғағанын оның «Жауап хат» деген шығармасынан айқын аңғаруға болады. Автор бұл хатын Жанша Сейдалиннің «Айқап» журналында жарық көрген мақаласына орай жауап ретінде жазған. Онда да «Сіздің де, біздің де ойлағанымыз қазақтың азып-тозған қамы. Сіздің де, біздің де ниетіміз қазақ азып-тозбасына қызмет ету. Тілегіміз қазақ халқы басқа халықтармен қатар жұрт қалпында ғұмыр шегуге басқаларға теңелсе екен деген. Сол үшін әркім білгенін қолынан келгенін істеп жатыр», – дейді.

Қазақтың жай-күйі, мінез-құлқы атам-заманнан осындай ма еді, азып-тоздырған кім, ұрыс-жанжал, адам өлімінің көбейуі қалай, қайдан шықты?

Ресей патшалығы өзінің отаршылдық мақсатын жүзеге асыру үшін бір халықты бір халыққа айдап салып, араларында алауыздық тудырып, соғыс өртін тұтатып, өршітуді ойлады. Қазақтар мен қалмақтардың соғысы осындай арандатудан басталғаны тарихтан белгілі. Қожаберген жырау «Елім-ай» дастанында қазақтарды орыс пен қытай мемлекеті қолдап, қолдарына мылтық беріп, қаруландырып, соғыс өнеріне машықтандырғанын, қазақтардан көмек сұрап естек, татарлардың қарудан қатты шошынғанын баян етеді. Ақтабан шұбырынды, алакөл сұламаны басынан өткерген ақын:

«Өткерді қиындықты туған халқым,
Сақтады дінін, тілін, ата салтын.
Қорқамын қалмақтың дәу мылтығынан,
Үш жүздің бұза ма деп елдік салтын» –
деп күйзеле жеткізеді.

Отаршылдық саясат қазақ халқын тілінен, ділінен айырып, мәңгүрттендірді. Байлыққа мастанып, патшадан шен алып, шекпен кигенге мәз надан пенделер отаршылдардың сұрқия саясатын түсінбеді. Соны көріп-білген Абай:

«Барымта мен партия –
Бәрі мастық, жұрт құмар.
Сыпыра елірме, сұрқия,
Көп пияншік нені ұғар?» –

деп күңіренді. Қулық, сұмдық, арсыздық бас көтеріп, ақыл, ой, абырой, бауырмалдық төменшіктеп қалды. Өйткені «Арсыз болмай атақ жоқ, алдамшы болмай бақ қайда?» (Абай) заман туды. Жатжұрттықтар жат қылықтарын әкеліп, бойымызға дарыта бастағанын Дулат:

«Мен қауіп еткеннен айтамын:
Ақ борықтай илген
Кейінгі туған баланың
Ұстай ма деп білегін,
Шая ма деп жүрегін,
Шашын, мұртын қойдырып,
Ащы суға тойдырып,
Бұза ма деп реңін,
Адыра қалғыр заманның
Мен жаратпаймын сүреңін!» – деп көрсетсе, Шәкірім былайша жеткізеді:

«Әйелдері – қуыршақ үлбіреген,
Жалбыр шашақ, сәкәкүл талай неген.
Кеңірдегін сорайтып, кеудесі ашық,
Осы емес пе орынсыз сәнқой деген?!»

Білегін ұстамақ түгілі, аралас некелердің көбейгені, ащы суға үйір болып алғанымыз өтірік пе?!

Кеңірдегі сорайған, кеудесі жалаңаш, кіндігі ашық қарындастарымызға қазір таңқалмайтын болдық. Кешегі ұлттық киімдерімізді тек наурызда көрініске киіп, өзімізді-өзіміз алдайтынды шығардық.

Сайтандық, мәңгүрттік, зомбилық, бір-бірінен сәл-сәл айырмашылықтары болғанымен, бір ұғымды білдіреді. Бұлардың негізінде садизм жатыр.

Ақмолла (Мұфтахетдин) Мұхамедиярұлы (1831 – 1895) – қазақтар мен башқұрт, татарларға ортақ, ағартушы ақын. Әкесі – қазақ, шешесі – башқұрт. Ақмолла Есенгелді, Бетіш дегендердің жаласынан түрмеге қамалады. Соны есіне түсіріп, «Хаққа зауал жоқ» деген мақалды мысалға келтіріп:

«Көтермес тура айтқанды надан адам,
Бұрынғы рәсім қалған заманадан.
...Ауалы бұл заманда қараламан,
Арасын қара шекпен аралаған», – дейді.

«Қара шекпенділер» - елінен, жерінен ауа көшіп, кешегі қазақ жерін паналаған орыс мұжықтары. Ақмолла ел ішіндегі бүліншіліктің, пәле-жала жабудың солармен ілесіп келгенін, түрмені де отырлаушылар ойдан тапқанын меңзейді. Қазақтардың пайғамбар жолынан тайып, алауыздыққа бой ұрып, өсек-жалаға үйір бола бастағанын айтады:

– Адамға өсек пенен жала жаман,
Шыбында шағатұғын ара жаман.
Сөйлесе сөйлей берсін қара таған,
Қосылмас ақмаралға қара қабан.
Қарамас ғылым қадірін қара надан,
Қара ит те пайғамбарға абалаған.
Иттерден ит қалған жоқ таламаған,

Етінен ет қалған жоқ қанамаған», – деп қазақты орыс отаршылдары қанап, талап отырғанын, оны надандардың білмейтіндігін жұмбақтай жеткізеді:

«Әркімге бір себептен апат болған,
Жақсыға болса-дағы нақақ болған.
Қарысқан бір сұлтанға қарсы келіп,

Қапаста Имам Ағзам опат болған», – деген жолдардан Ақмолланың неге түрмеге қамалып отырғанын сезіне түсесіз. Ыбырай да «Қазақ даласындағы аштық жөнінде» деген мақаласында өз заманындағы қазақтардың күн көріс жағдайына талдау жасайды. Қазақ даласына қара шекпенділердің келе бастауы мен отырықшылық жер тарылтып, жер дауы күшейе түскенін баян етіп: Қазақтар көбінесе осы жер үшін қырқысады. Ұпарақтай жер үшін кейде қанды төбелеске дейін барады. Мұндай шайқас кезінде кісі өлімі де болып тұрады», – дейді.

Ұлттық болмысымыз бұрын қандай еді, қазір қандаймыз? Бұл сұраққа жауап жоғарыда айтылған ой-пікірлерде де айтылды.

Ислам дінін ұстаған қазақ халқының тазалығындай тазалық басқа діндердегі халықтарда кездесе бермейді. Күніге бес рет намаз оқып, бес рет тақыреттену тән тазалығы болса, ар-ұят, намыс, қайырым, сабыр, обал, сауап, мейірім, адалдық, адамдық қасиеттерді ардақтап, адам жанына рухани тазалық ұялататын. Сондықтан да тәніміз де, жанымыз да таза, рухты халық болдық.

Жоғарыда айтқандай, діннен ажырау тәлім-тәрбиеден алшақтауға алып барды. Құдайға шүкір, сан ғасыр қалыптасып, бойымызға сіңген Ар Ұят, ата-баба рухы өшпепті. Ат арқасына салар еді әспеттеп, ошағымыздың отын сөндірмеуді, шаңырағымызды шайқалтпауды ойлауымыз, атқа мінсек әруақтанып, даланы, кеңдікті аңсайтынымыз сол! Басты байлығымыз – тіл. Тіліміз диверсияға ұшырағанымен қанша ғасыр өтсе де бір тілде – қазақ тілінде сөйлейміз! Тілі, діні мүлде жойылып кеткен, бірін-бірі түсінбейтін ұлттар қаншама?! Кавказда қырдың бергі жағындылар арғы жағындағылардың тілін түсінбесе, Қытай халқы жеті тілде сөйлейді екен...

Дініміз қайта оралды, тіліміз де, діліміз де қалпына келер, ұлтымыздың алдында тұрған ұлы мақсат сол.

Қонақжайлылығымыздан таяқ жеп жүрсек те әлі сол қалпымыз, ашық-шашықпыз, дарханбыз...

...Бір қойылымнан кейін туындыны талқылау кезінде режиссер актрисаға «Кейіпкер қазақ, сен бірақ орысша жындандың», – дейді. Актриса «онда не айырмашылық бар, екеуі де адам емес пе?» – деп таң қалады. Жиналғандар актрисаны қолдайды.

– Айырмашылығы жер мен көктей, – дейді режиссер

– Соны қалай дәлелдейсіз?!

Режиссер актрисаны жындыханаға алып барады. Екеуі ішке кіріп камераға жақындағанда бұларды көрген он сегіз - он тоғыздардағы орыс қызы омырауына қолын жүгіртіп, бар күшімен дар еткізіп жыртып ашады. Қазақ қызына барғанда ол керісінше, бұларға көзінің астымен жасқана қарап, именіп, қайта-қайта омырауын қымтай береді.

Бұл – ақылы адасса да адамға ата-бабаларының қаны мен әке-шешесінің берген тәрбиесі арқылы сіңген қасиеттің санасында, не жүрек түкпірінде қалған ұшқыны, сәулесі. Яғни, адам психологиялық дертке шалдықса да ұлттың болмысынан ажырай қоймайтындығының белгісі.

Жатақханаға барғанмын. Қарсы алдымнан жолыққан студенттер амандық-саулық жоқ, көбісі назар да аудармай жанымнан өтіп жатыр. Бір қыз бала имене сөйлеп амандасып, «Аға, біреуді іздеп жүрсіз бе?» – деді. Жоқ, оқытушымын, сіздердің хал-жағдайларыңызды, қалай тұрып жатқандарыңызды көріп - білгім келіп еді», – дедім.

– Біздің бөлмеге кіріңіз!

Ол шай қайнатып әкеліп, орамалға ораған екі-үш тілім нан мен үш-төрт түйір қантты алдыма қойды. Филология факультетінің бірінші курсында оқиды екен. Ауылдан келіпті. Үстіне кигені жарқыл-жұрқылсыз, ашық-шашықсыз етек-жеңі мол қоңыр көйлек. Өзіне жарасып тұр. Мұхаммед пайғамбар хадистерінде танысын-танымасын мұсылман мұсылманмен амандасуы керектігі айтылады. Қазір бұл ұмытылып барады. Ал, мына ауылдан келген қаршадай қыздың іс-әрекеті, қазір кейбір қарттарымыздан да табыла бермейді. Бейтаныс қарттарға кейде сәлем берсең, «Сен кімсің?» дегенді жанарымен ұқтырып, оқырая қарайды. Үлкенге құрмет көрсетіп, адамды сыйлай білетін инабаттылығын, қазақ қызына тән ибалылығын көріп көңілім өсіп қалды.

Хадисте «Кімде-кім халықтың қамын жесе, Алланың шапағатына ие болады. Алла тағаланың жер бетіндегі жаратқандарына қайырымдылық жасаңдар, сонда Алла сендерге мейірім жібереді...» делінсе, – бүкіл түркі халықтарының рухани атасы Қожа Ахмет Иассауи:

«Халқыңа қызмет ет,
Ізгілерге ізет ет,
Жаны жақсы жайсаңдарға құрмет ет».
«Ғаріп, пақыр, жетімдердің басын сипап,
Діні қатты халайықтан қаштым, міне», –
деген ғибрат айтады.
Қара өлең:
«Сояды халық қаласа хан түйесін,
Ойлай жүр қайда жүрсең ұлттың қамын»

Орыс ақыны Б.С.Сомойлов (1920 – 1990) «Өмірдің мәні ме? Қашан іздейтініңде» - дейді Ағылшын ақыны Томас Грей «1716 – 1771) «Бәрі ұрпақ, ұрпақ дейді. Олар біз үшін не істепті сонша?» - деген ой айтыпты. «Ұрпағыңа өзің не істедің(?!» дегің келеді. Ойына қазақтың ұяда не көрсің, соны ілерсің, Ахмет Байтұрсыновтың «Балам деген жұрт болмаса – жұртым дейтін бала қайдан шықсын», «Баланы ұлша тәрбиелесең – ұл, құлша тәрбиелесең – құл болмақшы» деген асыл сөздері оралады. Яғни, ұрпағыңның саған не істеуі, сенің оған не істегеніңе, берген тәлім-тәрбиеңе байланысты.

Өмірдің мәні біз үшін түркілік дүниетанымда! Өмірдің мәні – Отанды сүю, саналы ұрпақ тәрбиелеу, ұлтының болашағы үшін күресу.

13. Ұлы тұлғаның ұмыт қалған хаты [Мәтін] : [Ахмет Байтұрсынұлының] : [филология ғылымдарының докторы Алмасбек Әбсадықпен сұхбат] / сұқбаттасқан Қыдырбек Қиысханұлы // Қостанай таңы. – 2020. – 27 қазан. – Б. 5.

Ұлы тұлғаның ұмыт қалған хаты

Алаштың көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, ағартушы ғалым Ахмет Байтұрсынұлының Орынбор қаласынан шығып тұрған «Тургайская газета» басылымымен шығармашылық байланыста болғаны ғылыми ортаға жақсы таныс. 1895 жылы қайраткердің тырнақалды туындысы аталмыш газеттің бетінде жарық көрген екен. Ал былтыр сәуір айында Ахаң атындағы Қостанай университеті филология ғылымдарының докторы, профессор Алмасбек Әбсадықтың жетекшілігімен «А.Байтұрсынұлының ізімен: Орынбор кезеңі» атты ғылыми-танымдық экспедиция ұйымдастырып келгенінен оқырман хабардар. Сол жолы ұлы тұлғаның мұрағат көмбесінде көміліп жатқан «Қазақтардың ырымдары мен мақал-мәтелдері» («Киргизские приметы и пословицы») атты мақаласын тауып, оны дәстүрлі және электрондық басылымдар арқылы жұртшылыққа жария еткен еді. Аталған мақаланың толық түпнұсқалық мазмұны алғашқы жарияланған уақытынан 124 жыл өткеннен кейін кешегі кеңестік дәуірдегі ұрпақ пен бүгінгі қазақ оқырманына белгісіз болып келген «күңгірт» күйінен айырылып, рухани мұраны толықтыратын құнды қазынаға айналды. Ғалымның А.Байтұрсынұлы туралы ізденістері биыл да жалғасын тауып, ұлт ұстазының 1896 жылы аталмыш басылымда жарияланған кезекті бір мақаласының түпнұсқасы «шаң басқан архивтен» шығып, оның мән-мазмұны оқырманға жол тартып отыр. Осы сүйінші хабарды оқырманмен бөліскен А.Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университетінің профессоры, филология ғылымдарының докторы Алмасбек Әбсадық сұқбат беріп отыр.

– Алмасбек Ахметұлы, алдымен Ахаң сол 1896 жылы жарияланды деген мақаласының түп-төркіні жайында айтып берсеңіз.

– Бұл Ахмет Байтұрсынұлының «Тургайская газетага» Ақтөбе уезі Бестамақ болысынан жолдаған мақаласы. Ол қолымызға «Қазақтардың ырымдары мен мақал-мәтелдері» сияқты «а дегеннен» ілікпеді. Діттеп барсақ та, деп тимедік. Көп күтуге тура келді. Оның арты пандемия ұлғаюынан келген тотенше жағдайға ұласты. Айларға созылған карантин мен локдаундар арасына жылт еткен «жылымықты» пайдаланып, мақаланың түпнұсқасын көзбен көріп, көшірмесін қолымен ұстадық. Осыдан 124 жыл бұрын басылған жариялым бүгінгі таңдағы індетке байланысты әлем жұртшылығын алаңдатқан, қазақ жұртының басшысы мен қосшысын, ел-жұртты әбігерге салған денсаулық мәселесіне арналған екен. Мақаланың атауы – «Корреспонденция (от нашего корреспондента) Бистамакская волость, Актюбинского уезда». Соңында «Ахмет Байтұрсынов» деп көрсетілген.

– Егер бұл мақала 1896 жылы жазылған болса, Ахаң қылшылдап тұрған 23-24 жастағы жігіт қой? Және көтерген мәселесі де медицина саласына қатысты өте салмақты екен.

– Дәл солай, 24 жастағы жас жігіт. 1895 жылы Орынбор мұғалімдер мектебін тәмамдаған соң, ұстаздық қызметке араласқан. Мақаланың өн бойындағы жас азаматтың қалам тартысы арқылы өрнектелген мазмұнда ұлттың қамын тұтас ойлайтын қайраткердің бейнесі там-тұмдап белгі береді... Газет «өз тілшіміз» деп айдар таққан автор қазақ даласында фельдшерлік пунктердің ашылып, онда жұқпалы шешекке (оспа) қарсы екпе егетін мамандардың қызмет ете бастағаны туралы хабарлайды. Арнайы медициналық білімі бар дәрігерлердің қазақ арасына фельдшерлік пунктер арқылы орнына бастауы қазақ жұртын шарлатан бақсы-балгерлердің сауатсыз ем-домынан құтқарады және қалалық жерлерден өте алыс далалық елдімекендерде тұратын қазақ жұрты үшін дәрігерлік мекеменің жақын болғандығы үлкен жақсылық екенін сүйсіне, сүйіншілей жазады. Ал сауатсыз, шарлатан бақсы-балгерлер автордың сын найзасына шаншылады. А.Байтұрсынұлының сөзімен айтсақ, *«Нельзя не отметить того отрадного явления в нашей степи, какое произвело учреждение фельдшерских пунктов с назначением фельдшеров-оспопрививателей. Киргизы давно нуждались в рациональной врачебной помощи и учреждение фельдшерских пунктов послужило как раз кстати, спасший его от давно ненавистных лекарей-дарегеров и баксы-шарлатанов. Известно, что до учреждения фельдшерских пунктов, киргизы лечились у своих дарегеров или баксы, от которых немыслимо получить никакое облегчение».*

– Егер автор өздігінен ем-дом алушыларды, бақсы-балгерлерді сынға алғанына қарағанда, сол заманда өңіріміздегі медицина саласында ілгерілеушілік жетістіктің бар болғаны ғой?

– Ахмет Байтұрсынұлы негізінен орыс жұрты қоныстанған қалалық және селолық елдімекендерде арнайы білімі бар дәрігерлердің қызметі жақсы жолға қойылғанын және науқастанған кісі жедел түрде дәрігер көмегіне қол жеткізе алатындығын, ал далалық өлкені жайлайтын қазақтарға бұл қызметтің жол алыстығына байланысты қолы жетпейтіндігі, осыған байланысты шарлатан бақсы-балгерлердің ем-домы үстемдік құратынын қынжыла баяндайды. Заманауи білімі жоқ надан бақсы-балгерлер науқасты дұрыс емдемей, уақыты озған дерт асқынып, көбіне кеш келген білімді дәрігердің көмегіне қарамастан, науқастың өліміне апарып, қайғылы жағдаймен аяқталатынын жазады. Және ол заманда да ауруы әбден асқынған науқас медицина маманына жүгінетіні, ондай аурулардың денсаулығы ілуде біреу қалпына келетінін мақалада бүкпей келтіріпті. Яғни, «шымшық сойса да – қасапшы сойсын» дегенді ашық айтқан. Автор қалалық, селолық жердегідей дәрігерлік қызметтің алыстағы қазақ ауылына жеткендігіне разы бола отырып, өзі тұратын Бестамақ болысында ашылған №4 фельдшерлік пунктің жұмысында орын алған көрініс сипаттайды. Мұнда пункт ашылысымен тұрғындар бақсы-балгерлердің ем-домына жүгінуді қойып, фельдшерге қарай ағылғанын, екінші ай ғана жұмыс істеп тұрған дәрігерлік мекемеге 200-ден астам науқас көмек сұрап келгенді-

Корреспонденція.

(Отъ нашего корреспондента).

Бистамакская волость. Актюбинск. уѣзда.

Нельзя не отмѣтить того отраднаго явленія въ нашей степи, какое произвело учрежденіе фельдшерскихъ пунктовъ съ назначеніемъ фельдшеровъ-оспопрививателей. Киргизы давно нуждались въ рациональной врачебной помощи и учрежденіе фельдшерскихъ пунктовъ послужило какъ разъ кстати, спасшій его отъ давно ненавистныхъ лекарей-дарегеровъ и баксы-шарлатановъ.

Извѣстно, что до учрежденія фельдшерскихъ пунктовъ, киргизы лѣчились у своихъ дарегеровъ или баксы, отъ которыхъ немыслимо получить никакое облегченіе.

селолық елдімекендерде арнайы білімі бар дәрігерлердің қызметі жақсы жолға қойылғанын және науқастанған кісі жедел түрде дәрігер көмегіне қол жеткізе алатындығын, ал далалық өлкені жайлайтын қазақтарға бұл қызметтің жол алыстығына байланысты қолы жетпейтіндігі, осыған байланысты шарлатан бақсы-балгерлердің ем-домы үстемдік құратынын қынжыла баяндайды. Заманауи білімі жоқ надан бақсы-балгерлер науқасты дұрыс емдемей, уақыты озған дерт асқынып, көбіне кеш келген білімді дәрігердің көмегіне қарағын жазады және осы жұмысты жолға қойған өкімшілікке ризашылық білдіреді. Оған мақаладағы: «Как только приехал фельдшер, то киргизы, бросив своих даргеров и баксы, стали являться к нему целую толпою... Такое значительное число больных явно доказывает, настолько киргизы нуждались в врачебной помощи и насколько разумно и благотворно распоряжение администраций об учреждении фельдшерских пунктов в киргизской степи» деген жолдары далел.

– Тарихи деректерде 1895 жылдары Ахаң Бестамақ болысындағы №2 ауылда, яғни, Арынғазы ауылында ұстаздық еткен дейді. Автор атап отырған №4 фельдшерлік пункт дегеніміз қай елдімекен?

– Бұл Бестамақ болысына қатысты болса керек. Өйткені, сол жылдары патша үкіметі Ақтөбе уезінде бес фельдшерлік пункт ашқан. Тарихи деректер көзі Бестамақ болысындағы №2 ауылдағы мектепте А.Байтұрсынұлынан кейін 1902 жылы Шотаев (Чутаев) деген, 1903 жылы Мамбет Айжарықов деген азаматтардың ұстаздық еткенін көрсетеді. Ақтөбелік өлкетанушылар №2 ауылды, яғни «Арынғазиев ауылын» тапса, А.Байтұрсынұлының 1896 жылы ұстаздық қызмет еткен елдімекені белгілі болар еді. Әзірге анық болғаны – ұлы ұстаз Ақтөбе-Ырғыз өңірінде біршама жыл еңбек еткеннен кейін, 1898-1903 жылдары Қостанай уезі төңірегінде ұстаздық қызмет атқарғаны. Бұл жылдары ол Аманқарағай болысының №2, яғни Әуліекөл ауылдық мектебінде, одан кейін Меңдіқара болысының №4 ауылындағы Орынбаев мектебінде, сонымен қатар Қостанай қаласындағы екі кластық мектеп жанынан ашылған педагогикалық курста ұстаздық еткен. Меңдіқара болысының №4 ауылындағы Орынбаев мектебінде 1898-1899 жылдары Қазыкерей Шотаев (Чутаев) мұғалім болыпты. Бұл Арынғазы ауылында ұстаздық қылған Шотаев па, әлде бөлек кісі ме, ол жағы белгісіз. Қостанай қаласында патша тұсында сұлтандық құрған Шотай Бақтыкереевтің ұрпағы Марат Шотаев (Чутаев) есімді дәрігер туралы. Ол Қазыкерей Шотаевты атам деп біледі. Қазыкерей мұғалімнің бейіті Меңдіқара ауданының Ұзынағаш ауылынан шамаман 7 шақырым жердегі Ұялысай жұртында жатыр. Басына белгі қойылған дейді. Бірақ ол кісі Бестамақта ұстаздық еткен Шотаев туралы ешбір дерек білмейді. Қостанайлық өлкетанушылар Меңдіқара болысындағы №4 ауылды, яғни Орынбаев мектебін іздестіріп табуы керек. Сонда Аханың Әуліекөлден кейін мұғалімдік қылған жері анықталғалы тұр. Бұның бәрі алдағы күндері зерттеуді қажет ететін өзекті дүниелер.

Торғай облысының Ақтөбе, Қостанай уездерінде мұғалімдік қызмет атқарған А.Байтұрсынұлы 1904 жылы Омбы қаласына А.Алекторовтың жанына қызмет ауыстырып, Қарқаралы уездік мектебінің меңгерушісі әрі ұстазы болып 1909 жылға дейін қызмет етеді.

– Сүйінші жаңалығыңызбен бөлісіп, сұқбат бергеніңізге көп рахмет! Алдағы уақытта да Алаштың жоғын түгендеп, тың дүниелермен бөлісе беріңіз.

Сұқбаттасқан
Қыдырбек ҚИЫСХАНҰЛЫ.

От составителя

Аманкарагайская детская библиотека предлагает библиографический указатель литературы, посвященный 150-летию казахского поэта, ученого-литературоведа, тюрколога, публициста, педагога, переводчика Ахмета Байтурсынулы.

Указатель знакомит широкую общественность с событиями из жизни великого сына казахского народа, духовного лидера, видного общественного и государственного деятеля. В нем пойдет речь о его малой родине, о характере и быте той среды, из которой вышел наш великий земляк, суровой судьбе и истоках А. Байтурсынулы.

В указателе отражены материалы, опубликованные в печати, имеющиеся в фонде библиотеки с 2001 по март 2022 года.

Литература систематизирована по разделам, материал в разделе размещен в алфавитном порядке.

Материалы в указателе представлены на казахском и русском языках.

Отбор материала завершен в марте 2022 года.

Указатель рассчитан на широкий круг читателей.

Материал указателя размещен на сайте http://auliekol-cbs.kz/ru /.

Биография

Ахмет Байтурсынулы родился в местечке Сарытубек Жангельдинского района Кустанайской области 5 сентября 1872 года. Видный государственный, политический и общественный деятель, составитель казахского алфавита на основе арабской графики, ученый-филолог, тюрколог, историк, редактор и журналист, знаток юриспруденции, переводчик, поэт и композитор. А. Байтурсынулы – один из организаторов демократической партии «Алаш», автономии «Алашорда». Несмотря на тяжелое детство, первоначальное образование он получил у сельского муллы. Родственники отдали его в Тургайское двухклассное русско-казахское училище. Окончив его Ахмет Байтурсынулы отправляется в Оренбург для продолжения образования и поступает в четырёхлетнюю учительскую школу, основанную просветителем Ибраем Алтынсариным. В Оренбурге он испытывал большие финансовые трудности, но всё же окончил школу в 1895 году. В 1895–1909 годах преподавал в аульных волостных училищах Актюбинска, Кустанайского и Каркаралинского уездов. Во время работы в Кустанайском уезде Ахмет Байтурсынулы жил в доме у лесника, где полюбил его дочь Александру Ивановну. Они поженились. Брак их был совершен по-мусульмански в Кустанае, и она изменила своё имя и фамилию, стала именоваться Бадрисафой Мухамедсадыковной Байтурсыновой. Молодожены жили в Кустанае, где он работал в русско-казахской школе учителем. На следующий год переехали в Омск, затем в Каркаралинск, где пробыли до 1909 года. Годы проживания в Каркаралинске примечательны тем, что здесь А. Байтурсынулы знакомится с политиками современных взглядов А. Бокейхановым и Ж. Акбаевым. Способствует этому и то, что он тесно сотрудничал с другими единомышленниками, проживающими в русских городах. А. Байтурсынулы все больше убеждается в том, что стране нужны грамотные, образованные люди, нужны школы, книги. В 1905 году А. Байтурсынулы активно включается в политическую деятельность. С 1910 по 1917 годы он находится под пристальным наблюдением царской полиции. Несмотря на это, А. Байтурсынулы не прекращает своей политической деятельности. 02.02.1913 выходит газета «Қазақ», редактором которой он и является. В 1917 году на двух Общекиргизских съездах в Оренбурге участвовал в создании казахской партии «Алаш» и был одним из организаторов и руководителей правительства Алаш-Орда. В конце 1917 был выбран в Учредительное собрание от Тургайского избирательного округа по списку № 1 (Алаш). Согласно постановлению ВЦИК от 4 апреля 1919 года был амнистирован. После этого перешёл на сторону советской власти. Более того, Ахмет Байтурсынулы вступил в члены Коммунистической партии большевиков (ВКП б). С 1919 года – член Кирревкома, нарком просвещения, член ВЦИК,

КазЦИК. В июне 1929 года ему припомнили политическую деятельность, он был арестован органами НКВД, сидел в тюрьме в Кызыл-Орде, как и в царское время опять с Миржакипом Дулатовым, и был выслан в Архангельскую область, а жена Бадрисафа Мухамедсадыковна (до принятия мусульманства – Александра Ивановна) и приёмная дочь Шолпан отправлены в Томск. В 1934 году по ходатайству Е. Пешковой (жена Максима Горького), работавшей тогда в комиссии Красного Креста, Ахмет Байтурсынулы был освобожден. Тогда же он вместе с семьёй (уже трое приёмных детей) вернулся в Алма-Ату и жил в доме, позже ставшем его Домом-музеем. В октябре 1937 года Ахмет Байтурсынулы был снова арестован, а спустя два месяца, 8 декабря, расстрелян как «враг народа» по приговору тройки НКВД. В 1988 году Верховным судом КазССРАхмет Байтурсынулы был реабилитирован.

Всю свою жизнь он посвятил делу просвещения своего народа и благодаря своей природной одаренности, стал одним из передовых людей своего времени.

Ахмет Байтурсынулы – один из ярких представителей плеяды казахской интеллигенции начала XX века. Его жизнь является ярким примером неизменной любви к своему народу, культуре и обычаям народа.

Дом музей Ахмета Байтурсынулы в Алматы

В Алматы на углу улиц Байтурсынулы и Жамбыла в доме, где он жил в 30-е годы, открыт дом-музей Ахмета Байтурсынулы и в сквере около него установлен памятник-бюст просветителю. Сам сквер с 12 июня 1998 года также носит его имя. Ему установлены памятники в Костанае (2000) и Шымкенте (2004). Его именем названы улицы во многих городах Казахстана. Именем Байтурсынулы назван Костанайский государственный университет.

В 2005 году была выпущена почтовая марка Казахстана, посвященная Байтурсынулы.

В Торгае работает мемориальный музей А. Байтурсынулы.

Ахмет Байтурсынулы возглавлял Академический центр республики, был профессором филологии первого в истории казахского народа государственного университета. Байтурсынулы создаёт учебные пособия по родной речи, учебники для системы ликбезов, иллюстрированный букварь, выдержавший в 1920-е годы несколько изданий. Известно, что арабское письмо при использовании его без обозначения гласных представляет определенные неудобства для тюркских языков. Ахмет Байтурсынулы предложил проект реформирования арабского алфавита. Его идея сводилась к тому, чтобы при каждом слове отмечать признак переднего или заднего ряда добавлением знака, аналогичного знаку скрипичного или басового ключа в нотной записи, что существенно экономило число вновь вводимых знаков для гласных и примиряло с арабской графикой.

Произведения

Свою творческую работу А. Байтурсынулы начал с написания стихов. В нем он показывает тяжелое состояние, мечты, нужды трудящегося народа, призывает общественность к чтению, образованию, науке, духовному возвышению, нравственности, культуре, труду. Критиковал эксплуатационно-колониальную политику царской России, предательство чиновников, избивших рабство перед чин-шекпеном. Первые стихи поэта были опубликованы в 1909 г. в Санкт-Петербурге в сборнике переводов «сорок примеров». В этой книге он проводит все усилия по пробуждению их сознания, познанию темной страны, которая находится в глубоком сне. В конце каждого перевода поэт вкладывал свою основную мысль, свою ключевую проблему в соответствии с бытом, характером, психологией нашего народа. Вторая книга Байтурсынулы – «Комар» (1911). В стихах, вошедших в эту книгу, поэт критиковал такие недостатки, как темнота, невежество, пассивность к крестьянству, склонность к профессии. Многие его стихи – просветительское направление того времени. Он считал себя своеобразным продолжателем традиций, гуманистических, демократических идей, сформированных Чоканом, Абаем, Ибраем. Смотрит на окружающую среду задумчивым, критическим взглядом, разочарован в обществе. «Қазақ салты», «Қазақ, қалпы», «Досыма хат», «Жиған-терген», «Тілек батам», «Жауға түскен жан сөзі», «Бақ» и др. содержания его стихов свидетельствует о том. В книге, как и в других произведениях, есть свои нюансы и особенности, которые придают казахской поэзии особую новизну.

Размышления об Ахмете Байтурсынулы

«Ахмет Байтурсынулы – один из лучших представителей интеллигенции. Причем не просто казахской или неказахской, а именно нашей отечественной интеллигенции. Благороднейший, достойнейший человек. Когда я читала следственные материалы, протоколы, я видела примеры его человеческого достоинства. В тюрьму попадали разные люди, были и такие, которые выдавали своих друзей, коллег. При таких нечеловеческих физических и моральных страданиях, которые он переносил, он держался, достойно отвечал на вопросы следователей! Тем не менее, он сохранил это достоинство.»

Татьяна Ивановна Тугай – доцент кафедры Истории России исторического факультета Оренбургского государственного педагогического университета

«Исследуя природу казахского языка , он пишет статьи и учебники по языкознанию, впоследствии появляются его научные исследования по языкознанию. В результате научно-педагогических трудов Ахмета Байтурсунова мы имеем киргизскую азбуку, фонетику, синтаксис и этимологию

киргизского языка, теорию словесности и историю культуры. Этим кропотливым трудом Ахмет Байтурсунов поднял киргизскую словесность на высокую ступень и заложил прочный фундамент для национальной школы и родной литературы.»

Байгозиева Турсынай Сенбиевна
Учитель русского языка и литературы

«Ахмет Байтурсынулы является одним из замечательных представителей интеллигенции начала XX века. Его творческие поиски и смелые суждения внесли неоценимый вклад в развитие общества, так как нововведения Российской империи в XIX – начале XX века привели народы окраин к объединению, а культурное развитие к застою. Он все свои знания, силы и жизнь отдал за духовное обновление родного народа, стал жертвой массовых политических репрессий 30-х годов XX века.»

А.Т. Ахметжанова
Доцент кафедры истории Казахстана
Казахского национального университета
имени аль-Фараби, к.и.н.,

«О Ахмет, ты, оказывается, показал нам образец истинной преданности казахскому народу, жалел людей». Его творческое наследие невозможно раскрыть в одной статье... Мы только хотим показать одно из достоинств учителя и окрылить молодые «горящие сердца» ...

Марфуга Шапиян
писатель-журналист

Переводы

Переводческая работа сейчас занимает огромное место в нашей жизни. Перевод – наше великое дыхание. В переводах великие просветители казахского народа продолжили путь к русской культуре. А. Байтурсынулы был первым инициатором переводческого сборника. Ахмет был признан в первую очередь как поэт. Он перевел группу примеров русского писателя классика И. А. Крылова на казахский язык и издал отдельную книгу под названием «Сорок примеров» в Санкт-Петербурге в 1909 году в типографии Императорской Академии наук. Это была первая отдельная книга произведений И. А. Крылова на казахском языке. В свое время Крылова перевел и Абай. Но, когда имя Байтурсынулы осталось безымянным и его литературное наследие было запрещено, мы, как переводчика Крылова, знали только Абая. Самое интересное для нас, что, не зная друг друга, вы поражаетесь сходству двух гениев, самостоятельно переводивших Крылова, в том, что стиль стихотворения, искусство слова, принципы перевода, мастерство передачи и т. д., стремились передать так аккуратно, не запечатлевая художественные детали на русском языке. Например, знаменитую басню Крылова «Ворона и лиса» Абай перевел дважды. Оба перевода имеют одинаковый размер. Один имеет – семь, другой – восемь слогов. А. Байтурсынулы рассказывает одиннадцать слогов черным стихом через четыре строчки:

«Ну что за шейка, что за глазки,
Рассказывать – так, право сказки!
Какие перышки! Какой носок!
И, верно, ангельский быть должен голосок!»

«Тамаша қарағанға түрің қандай
Мынау көз, мынау мойын, мұрын қандай,
Гауһардай қанаттарың жарқырайды,
Келісті қалай біткен және маңдай»

С одной стороны, интересная форма, с другой – понятная идея, с третьей – образы, близкие казахскому быту. Как и во многих баснях Крылова, вводный шум, идущий в начале оригинала, выводится А. Байтурсынулы в конце.

Юбилей великого просветителя

1. Аронова, Дилара. След Бадрисафы [Текст] : в новой школе села Аманкарагай установят бюст Бадрисафы Байтурсыновой / Дилара Аронова ; фото предоставлено Егором Кислициным // Костанайские новости. – 2020. – 15 октября. – С. 5.

РУХАНИ КАЗЫНА

След Бадрисафы

В новой школе села Аманкарагай Аулиекольского района установят бюст Бадрисафы Байтурсыновой.

Его автор – известный в области скульптор Егор КИСЛИЦИН. Восстановить облик жены Ахмета Байтурсынова было не просто. Автор ориентировался на единственное сохранившееся изображение женщины – фотографию из ее тюремного дела, которую нашли в Томской тюрьме. Кроме того, для скульптуры позировала актриса областного Русского драмтеатра Юлия Кудряшова, которая уже много лет исполняет роль Бадрисафы в постановке «Любовь и смерть Ак-Келин».

– Экспедиция «Бадрисафа» уже много лет пытается восстановить жизненный путь этой удивительной женщины, – говорит один из лидеров экспедиции Римма Бектурганова. – До сих пор неизвестно, где она провела последние годы и где ее могила. Поиски продолжаются. Мы предложили дать новой школе в Аманкарагае имя Ахмета Байтурсынова, установить там мемориальную доску супругов, а в фойе школы – бюст Бадрисафы. Ведь именно в этом районе супруги познакомились, когда Ахмета отправили туда работать учителем. Нашу идею поддержал областной акимат. А Егор прекрасно передал характер Бадрисафы в своей скульптуре.

Дилара **АРОНОВА**
Фото предоставлено Егором **КИСЛИЦИНЫМ**

2. Баснословная эстафета в степи [Текст] : казахский поэт и мыслитель переводил произведения Крылова с учетом культурного багажа и менталитета степняков того времени / страницу подготовил Мурат Тюлеев // Костанайские новости. – 2020. – 13 октября. – С. 6.

Баснословная эстафета в степи

Когда-то Иван Андреевич Крылов перевел несколько басен Лафонтена. А французский баснописец вдохновлялся произведениями Овидия и Вергилия. Достоверно известно, что Абай начал переводить басни Крылова в 1882 году.

Казахский поэт и мыслитель переводил произведения Крылова с учетом культурного багажа и менталитета степняков того времени. Он переложил на казахский, пожалуй, самые известные басни: «Дуб и трость», «Крестьянин в беде», «Бедный богач», «Осел и соловей», «Орел и коршун», «Стрекоза и муравей», «Музыканты», «Пестрые овцы», «Ворона и лисица», «Осел», «Лягушка и вол», «Слон и Моська».

– Великий просветитель Ибрай Алтынсарин высоко ценил Абая и вдохновлялся его примером, – говорит сотрудник Житикаринского центра обучения языкам Тогыжан Жаманкулова. – Он включал в учебные программы басни Крылова в переводе Абая, а после сам перевел на казахский язык несколько басен русского баснописца.

В 1909 году в Санкт-Петербурге свой сборник переводов Ивана Крылова издал Ахмет Байтурсынов. Книга называлась «Қырық мысал» («Сорок пословиц») и содержала сорок стихотворений.

– Ахмета Байтурсынова привлекла назидательность басен Крылова. Он считал, что в целях воспитательного воздействия на детей и молодежь лучше произведений не найти, – говорит Тогыжан Жаманкулова.

Эстафету переводов от Байтурсынова принял наш земляк уроженец Тургайской области Спандияр Кобеев. Писатель издал в 1912 году сборник «Примерное дитя», в котором собрал переводы басен Ивана Крылова, детские рассказы Льва Толстого и многих других писателей-педагогов. К слову, наш земляк сам являлся педагогом-новатором, заслуженным учителем Казахской ССР, автором первого романа на казахском языке под названием «Калым».

С подачи Абая басни Крылова стали любимы и почитаемы в Казахской степи. Их переводили на казахский язык также Мыржакып Дулатов, Бекет Утетлеуов, Сабит Донентаев, Оспанали Иманалиев, Суржебе Корамсаков и многие другие.

3. Дукенбаева, Зада. Творческая интеллигенция в годы репрессий [Текст] : [для казахской культуры массовые политические репрессии 1930-х – начала 1950-х годов стали непоправимой трагедией] / Зада Дукенбаева // Казахстанская правда. – 2021. – 31 мая. – С. 6.

Творческая интеллигенция в годы репрессий

М.Жумабай С.Сейфуллин И.Жансугуров

Б.Майлин С.Асфендияров Ж.Шанин

Для казахской культуры массовые политические репрессии 1930-х – начала 1950-х годов стали непоправимой трагедией.

Уайдо Дуканбаевич, доктор исторических наук, профессор ЕНУ им. Л. Н. Гумилева.

В те годы на национальную творческую интеллигенцию была проведена небывалая красная большевистская атака. По историческим исследованиям видим, что в большинстве случаев в эти годы (1937–1938) репрессиям были подвергнуты в основном государственные и общественные деятели. А после этой группы были подвергнуты репрессиям представители творческой интеллигенции, из них в основном поэты и писатели.

11 августа 1937 года был арестован Илья Джансугуров. 24 октября – Сакен Сейфуллин. Есть данные о том, что Леонид Мирзоян приостановил лишь до конца съемок кинофильма «Амангельді» арест Бекмбета Майлина, а 8 октября был задержан Ахмет Байтурсынов.

В июне 1937 года завотделом агитации и пропаганды Восточно-Казахстанского обкома КП(б) и редактор областной газеты «Пионер» Мустафа Кенжеберин (1904–1938) был освобожден от должности и направлен в Алматы. 14 сентября того же года не успевшего приняться за работу в бюро Центрального Комитета КП(б), в должности начальника управления по культуре Народного Совета Казахской ССР Канипа Жургенова, Алибека Кенжитбаева, Бекова.

В сентябре того же года бюро Центрального Комитета КП(б) утвердило новый список книг врагов народа к уничтожению. Документы такого содержания очень часто встречаются в документах партийных комитетов. Поэтому народ был лишен возможности осознавать в своих любимых писателях, исследовать их литературное наследие.

В главном здании Союза писателей Казахстана в Алматы установлена мемориальная доска «XX ғасырдың алғашқы жартысындағы совет жазушыларының солдарының құрбан болған қазақстандық қаламгерлер» с именами 74 писателей.

Этот благородный акт писателей в день безвинно погибших представителей интеллигенции вызывает огромное чувство уважения. Не стоит скрывать и удивление неторопливо таким великим списком деятелей пера, подвергшимся политическим репрессиям.

Верно то, что Сәтбай Ерубаев из этого списка (1914–1937 гг.) был репрессирован и вынужден уехать из столицы в Карагандинскую область, но также известно, что он не был арестован и умер от туберкулеза. А причина смерти Смагула Садвакасова (1900–1933 гг.) до сих пор остается загадкой.

Благодаря подготовленному историками сборнику документов со наследие Райымбека Марсекова удалось доказать документально то, что этот уроженец Уланского района Восточно-Казахстанской области, автор около 30 публицистических статей, был убит во время репрессий.

Следует отметить, что большая часть погибших во время политических репрессий 1937-1938 годов поэтов и писателей жили и работали до Октябрьской революции. Байтурсынов, Жумабаев, Майлин, Жолдыбаев, Сейфуллин погибли как враги народа – мало потомков осталось от этих представителей творческой интеллигенции. Других они стойко защищали «чрезвычайщиков» и литературу и дали им жизнь: Жусипбеков, Абдиров, Кенжитаев, Кенжратбаев, Тоғжигитов, Кабылов.

Волна сталинских репрессий погубила самую передовую часть поэтов и писателей. Нация лишилась своих талантливых, образованных личностей и настоящих патриотов. Уровень развития национальной культуры от таких потерь катастрофически упал.

4. Исмаилов, Серикжан. Байтурсынов и пограничный вопрос [Текст] : [благодаря усилиям А. Байтурсынова и его соратников Кустанайский уезд вошел в состав Киргизской (Казахской) АССР / Серикжан Исмаилов ; фото tengrinews.kz. // Костанайские новости. – 2021. – 23 сентября. – С. 14.

ВРЕМЯ НАЗАД

Байтурсынов и пограничный вопрос

Серикжан ИСМАИЛОВ,
кандидат исторических наук

В 1919 году Кустанайский уезд мог быть передан Челябинской губернии. Только усилиями Ахмета Байтурсынова и его соратников уезд вошел в состав Киргизской (Казахской) АССР.

Ахмет Байтурсынов и его сторонники.

Аргументы

По окончании Гражданской войны в Казахстане отчетливо обозначилась проблема разграничения этно-территориальных границ. Основная полемика разгорелась между представителями Казахского края и Челябинской администрации. Казахские прогрессисты настаивали на сохранении значительной территории под управлением нового административного органа – Киррревкома (военно-революционного комитета по управлению Киргизским краем). Официальными полномочными лицами Киррревкома тогда были известные в Степи Ахмет Байтурсынов и Мухамеджан Сералин.

Переговоры оппонентов проходили с использованием в качестве аргументов различных архивных бумаг, указания на определенные исторические события и реалии современности. Шли горячие споры. А как иначе, ведь на повестке дня остро стоял вопрос размежевания значительной части Южного Урала. По данным статистического отдела, территория Кустанайского уезда составляла 800 тысяч десятин земли. Уезд делился на 56 волостей. С середины XIX века наблюдалась усиленная миграция населения из европейской части России.

Байтурсынов, Сералин и их сторонники, представители Кустанайской уездной администрации Байчурин, Улдыбаев и Бекентаев опирались на положение Совнаркома от 10 июля 1919 года и публикацию республиканского издания «Известия ВЦИК» от 17 июля 1919 года, которые прямо указывали на подчинение Кустанайского уезда Киррревкому. Указывалось и на исторические, культурные, хозяйственные и другие доказательства принадлежности уезда к Казахскому краю.

Контраргументы

Сторонники передачи Кустанайского уезда в состав Челябинской губернии стояли на своем. В качестве негативного примера они приводили ситуацию в автономной Башкирии, где (подтверждено архивными данными) крестьянам запрещалось вывозить хлеб, сено, солому и прочее сырье. Челябинцы опасались и возможного изъятия земельных участков у крестьянского населения.

Представители Челябинского губревкома Михаил Поляков, Роберт Эйхе, Николай Архангельский и Филипп Локацков утверждали, что через Челябинск, как крупную железнодорожную станцию, проходит основной грузопоток товаров. Руководители Челябинского губревкома обращали внимание на интенсивное развитие и усиление русского крестьянского хозяйства и, как следствие, увеличение численности русского населения. При этом они обещали не запрещать кочевку казахов на территории Кустанайского уезда из других уездов и районов.

Челябинцы также апеллировали к невозможности территориального размежевания по причине чересполосицы *(расположения земельных участков одного хозяйства полосами вперемежку с чужими участками. – **Прим. ред.**)* русской и казахской общин. В процессе совместных переговоров предлагалось создать Киргизский уездный исполнительный комитет. По проекту он планировался как объединенный орган по управлению смешанным населением. Причем председатель должен был выбираться по соглашению Киррревкома и Челябинского губернского революционного комитета. Ахмет Байтурсынов выступил противником совместного управления.

В составе автономии

Точку в споре поставило особое совещание по вопросу о Кустанайском уезде, которое состоялось в Москве 1 августа 1920 года. Перед Центральным правительством легли два увесистых пакета – с аргументами каждой из сторон. В итоге Москва приняла сторону казахских прогрессистов. В сентябре 1920 года территория Кустанайского уезда была официально передана Киргизской (Казахской) АССР, став неотъемлемой частью существовавшей тогда Оренбургско-Тургайской губернии.

Однако судьба тех, кто отстаивал принадлежность уезда к КАССР, уже тогда находилась под вопросом. В Москву летели доклады об усилении влияния казахской интеллигенции во главе с Байтурсыновым среди степного населения.

На закрытом совещании под председательством Михаила Калинина был поставлен вопрос об ослаблении значимости Байтурсынова и его сторонников в крае посредством обострения социальных противоречий между казахской беднотой и социально-имущими слоями, то есть так называемыми баями. Фактически казахских лидеров Ахмета Байтурсынова, Алихана Букейханова, Мыржакыпа Дулатова и их единомышленников признали лицами, политически неугодными Советской власти.

ФОТО TENGRINEWS.KZ

5. Капалбек, Бижомарт. Байтурсыновский букварь [Текст] : [после перехода казахского языка на латинскую графику также должен быть изменен букварь] / Бижомарт Капалбек // Казахстанская правда. – 2020. – 30 июля. – С. 9.

Байтурсыновский букварь

Примечательным является факт, что после перехода казахского языка на латинскую графику также должен быть изменен букварь. В настоящее время Министерства образования и науки уже приступили к данной работе.

Бакемарин Кенжебек

Даже без учета советской эпохи с момента обретения независимости было написано несколько различных вариантов букваря. Но все они, как оказалось, не имели должного научного обоснования, и теперь нам предстоит написать новый букварь на основе латинской графики.

Создавая учебники, мы должны предусмотрительно заимствовать друг у друга. Ряд чиновников, которые занимаются этим вопросом, сомнения не вызывает, что нас в начале проведем пока более и продвинутая графика, и, следовательно, эффективный букварь.

У нас есть своя история, которая началась с реформатора алфавита, выдающегося ученого Ахмета Байтурсынова. Можно легко и быстро освоить грамоту, используя его алфавит.

Александрович, лингвист-скрипкис ведает Тельжан Шонанулы писал: «...дети, постепенно находя сходства и различия слов, легко и свободно, без особой поддержки учителя, осваивают для себя переходят от простого к сложному, обучаясь в то же время читать самостоятельно. Практика показала, чтобы научиться писать и читать по новому букварю, вполне достаточно четырех недель при средней способности детей». То есть, если мы будем соблюдать принципы алфавита Ахмета Байтурсынова, срок обучения грамоте по букварю будет значительно сокращен.

Ахмет Байтурсынов создал казахский алфавит на основе арабской графики, назвал его тяте язу (кривые написания). Его методика сыграла решающую роль в процессе ликвидации неграмотности в Степи. Конечно, сегодня нам предстоит адаптировать ее к современным условиям, задачам латинской графики. Но опыт Ахмета Байтурсынова, несомненно, заслуживает внимания, изучения и применения.

Как известно, в СССР после 30-х годов идеологи и политики преобладали в науке, особенно это коснулось гуманитарных дисциплин. После Ахмета Байтурсынова было написано 40 разных букварей, включая знаменитый «Сауат ашу». Но никогда даже такой комплексной работы, как «Бәйтерек» для учителей, а также «Тіл жұмсарды», которая объединила произношение, чтение, письмо, основанные на звуках, как при Байтурсынове.

Сопоставление с алфавитом сегодняшней школьной программе «Сауат ашу» повторяется в марте. Это совершенно неправильно. Авторы слишком грамотность и развитие речи ребенка. Цель букваря – обучать буквам. Ахмет Байтурсынов отмечает: «Основная цель букваря – научить писать нужные слова и читать эти слова». У букваря и не должно быть другой цели. Развитие речи ребенка должно сопровождаться аудированием, работой над произношением еще в раннем возрасте. Для этого в первом классе нужно ввести отдельный предмет по развитию речи.

Отметим, что материалы в букваре предназначены только для освоения букв, слогов, чтения слов и коротких предложений. Объем букваря – менее 300 слов, и лексикон минимального ребенка выходит далеко за его пределы. Например, доказано, что лексический запас 6-летнего ребенка – более 5 тыс. слов.

Нам следует совершенствовать свой букварь, а не использовать чужой опыт. Не требуется специальных знаний, чтобы понять, что языковая система отличается друг от друга. Например, русская языковая система имеет много условностей. Так, может потребоваться некоторое время, чтобы объяснить, как одно и тоже по написанию слова могут иметь разные значения в зависимости от ударения: за́мок – замо́к.

Система казахского языка совершенна иная, отличающаяся даже от родственных – тюркских языков, не говоря уже о русских. Так как наш язык до XX века развивался и устной форме, независимо от письменности языка. В звуковой системе казахского языка нет ничего лишнего. В нарах в системе каждый звук находится в своем классе, каждая буква – в своей группе. Здесь нет места посторонним и не свойственным звукам.

Насильственно вставленный в эту систему звук, как вирус, нарушает артикуляционную основу языка. В советском время на использовались такие несвойственные символы в алфавите – ц, ч, ъ, ь, щ, ы, э... Звуковая система языка демонстрирует его национальную идентичность. Любой несвойственный звук нарушает логичность, гармоничность и смысл.

Звуковая система казахского языка: 9 гласных, 19 согласных

Гласные звуки

Твердые	а	о	у	ы				
Мягкие	ә	ө	ү	і	е			

Согласные звуки

Глухие	п	к	қ	т	ш	с		
Звонкие	б	г	ғ	д	ж	з		
Сонорные	р, л, й, у, м, н, ң							

В казахском языке 28 звуков. Они составляют свои индивидуальное звучание в начале, середине и в конце слова. В этой системе невозможно найти место для символа ь, который используется только в несколько слов из современного словаря (Жаңар, Гауһар). Поэтому его можно не включать в алфавит и букварь. Также нельзя «поместить» й и ий У в порядочку твердых и мягких гласных звуков, которые, как сейчас говорят некоторые ученые, иногда бывают гласными, иногда согласными. Это не звуки в казахской звуковой системе относятся только к согласным (тоқ, тұқ, сай, сай).

Надо истинно использовать знания и опыт Ахмета Байтурсынова. Недавно стало известно, что в Государственный стандарт образования многие изменения. В одном из важных нововведений стоит то, что со следующего учебного года в первом классе вместо «Сауат ашу» («Ұрпақ просвещение») дети будут изучать «Бәйтерек и Ана тіл». При этом методологической платформой подготовки «Бәйтерек» стоит методика Ахмета Байтурсынова.

6. Неизвестная статья Байтурсынова [Текст] : её в одном из архивов Оренбурга обнаружил доктор филологических наук, профессор КРУ им. А. Байтурсынова Алмасбек Абсадык / страницу подготовил Мурат Тюлеев ; фото статьи предоставлено А. Абсадыковым // Костанайские новости. – 2020. – 22 октября. – С. 7.

РУХАНИ ҚАЗЫНА

Неизвестная статья Байтурсынова

Её в одном из архивов Оренбурга обнаружил доктор филологических наук, профессор КРУ им. А. Байтурсынова Алмасбек АБСАДЫК.

На актуальную тему

Материал посвящен проблеме, которая актуальна до сих пор – нехватке фельдшерских кадров. Год выхода – 1896, оригинал номера «Тургайской газеты». Название в духе заголовков позапрошлого столетия: «Корреспонденция. (От нашего корреспондента). Бистамакская волость Актюбинского района».

Ахмет Байтурсынов с воодушевлением сообщает об открытии фельдшерских пунктов в дальних степных аулах. Там начали работу фельдшеры-оспопрививатели. Байтурсынова радует тот факт, что врачи со специальным медицинским образованием избавят жителей казахских аулов от безграмотных шаманов-баксы. Он высказывает передовую для своего времени точку зрения: это большое благо для казахов, живущих в степи вдали от городов. В провинции тогда часто свирепствовала оспа.

Автор статьи обрушивается с критикой на баксы, отмечая, что казахи давно нуждаются в грамотной и эффективной медпомощи. Вот что он пишет: «Учреждение фельдшерских пунктов послужило как раз кстати, спасши его (народ) от давно ненавистных лекарей-даригеров и шарлатанов-баксы. Известно, что до учреждения фельдшерских пунктов киргизы лечились у своих даригеров или баксы, от которых немыслимо получить какого-либо облегчения».

Просветитель отмечает, что услуги врачей со специальным образованием хорошо налажены в основном в русских поселениях, и там больной имеет немедленный доступ к медицинской помощи. Казахи же, проживающие в степи, не имеют доступа к врачам из-за больших расстояний. Услуги шаманов-шарлатанов приводят к тому, что болезнь прогрессирует, и часто, несмотря на запоздалую помощь врача, пациент умирает.

«С радостью бросились к врачам»

Ахмет Байтурсынов описал работу медпункта в своем селе №2 волости Бистамак. Он безмерно счастлив, что медпомощь наконец дошла до отдаленного казахского аула. Он стал свидетелем того, как с открытием фельдшерского пункта жители забыли шаманов и радостно бросились к фельдшерам. В лечебное учреждение уже в первый месяц прибыло более 200 пациентов: «Киргизы стали являться целою толпою. Из этого видно, что только крайняя нужда заставляла киргиз лечиться у даригеров и баксы. Значительное число обратившихся явно доказывает, насколько киргизы нуждались во врачебной помощи и насколько разумно и благотворно распоряжение администрации об учреждении фельдшерских пунктов в киргизской степи».

Любопытно, что статья также открывает новые подробности учительской деятельности просветителя. Исходя из содержания в 1896 году Ахмет Байтурсынов работал учителем в ауле №2 Бистамакской волости Актюбинского уезда. Скорее всего, он был распределен сюда по окончании Оренбургской педагогической школы в 1895 году. Аул №2 волости Бистамак в исторических источниках называется также «аулом Арынгазиева».

С 1898 по 1903 год Байтурсынов продолжил работать учителем в аулах Кустанайского уезда. Сначала преподавал в ауле №2 (Аулисколь) Аманкарагайской волости, затем в Урунбаевской аульной школе (предположительно аул №4 Мендигаринской волости или аул №2 Алпысбая Урунбаева Желкуарской волости). Параллельно преподавал на педагогических курсах, существовавших на базе Костанайской двухклассной русско-казахской школы.

В 1904 году педагогическая карьера Ахмета Байтурсынова в Тургайской области закончилась, и он переехал в Омск.

Подготовил Мурат ТЮЛЕЕВ
Фото статьи предоставлено А. АБСАДЫКОВЫМ

7. Нурберген, Адина. Юбилей великого просветителя [Текст] : Первое заседание государственной комиссии по подготовке и проведению 150-летнего юбилея Ахмета Байтурсынулы / Адина Нурберген // Казахстанская правда. – 2021. – 28 октября. – С. 2.

Юбилей великого просветителя

Первое заседание государственной комиссии по подготовке и проведению 150-летнего юбилея выдающегося просветителя Ахмета Байтурсынова прошло под председательством Госсекретаря Крымбека Кушербаева.

Адина Нурберген

На заседании рассмотрены вопросы подготовки юбилейных мероприятий в 2022 году и празднования юбилея на международном уровне под эгидой ЮНЕСКО.

Председатель госкомиссии Крымбек Кушербаев отметил особую роль Ахмета Байтурсынова как одного из лидеров партии «Алаш», выдающегося просветителя, ученого-реформатора, основоположника казахской лингвистики и литературоведения.

Как было отмечено в выступлении, Ахмет Байтурсынов – великая личность, человек, посвятивший свою жизнь самоотверженному труду во имя процветания и благополучия казахского народа. В то же время, открывая дорогу к гуманности и знаниям будущим поколениям Алашорды, он мечтал видеть нашу страну в числе передовых государств.

Ахмет Байтурсынов говорил: «Многого люди не могут понять, но я на них не в обиде. Они живут сегодняшним днем, а думаю о грядущем».

– Ахмет Байтурсынов, так отважный герой народных сказаний, запустил в непрерывное движение заброшенное на долгие годы колесо национального развития и самосознания. Выносил в плеяду тех прозорливых личностей казахской степи, кто умел точно и точно определить важнейшие струны духовного возрождения своего народа, неустанно трудился на этом пути, обогащая нашу культуру ценными ценностями и духовным наследием, – сказал Крымбек Кушербаев.

На заседании госкомиссии также выступили министр образования и науки Асхат Аймагамбетов, аким Костанайской области Архимед Мухамбетов, первый заместитель министра иностранных дел Шахрат Нурышев, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева Ерлан Сыдыков.

В ходе заседания Министерством образования и науки РК был представлен проект Общенационального плана подготовки и проведения 150-летия Ахмета Байтурсынова. В документ включены международные, национальные и региональные мероприятия, направленные на популяризацию деятельности выдающегося казахского просветителя.

Планируется, что в рамках юбилейных мероприятий в учреждениях образования страны состоятся научно-практические конференции, чтения и другие мероприятия. Также намечено проведение международного тюркологического конгресса с участием членов международной организации ТЮРКСОЙ.

В учебных заведениях республики пройдут открытые уроки, тематические конкурсы и другие мероприятия, посвященные творчеству и научным изысканиям видного деятеля партии «Алаш».

Наряду с этим планируется перевести избранные произведения Ахмета Байтурсынова на русский, английский и турецкий языки, издать 12-томный сборник его научных трудов, продолжить исследования в зарубежных архивах и ввести в научный оборот его труды и работы других деятелей движения «Алаш». В план включены также создание художественного фильма о жизни Ахмета Байтурсынова, проведение научных и реставрационных работ в его доме-музее.

Кроме того, вопрос о праздновании 150-летия Ахмета Байтурсынова под эгидой ЮНЕСКО будет вынесен на рассмотрение Генеральной конференции организации в ноябре текущего года.

По итогам заседания комиссии соответствующим государственным органам даны поручения по подготовке и проведению 150-летнего юбилея Ахмета Байтурсынова на высоком организационном и содержательном уровне.

8. Прохоров, Игорь. Выполняя волю народа [Текст] : в июле 1917 года была образована партия «Алаш» / Игорь Прохоров // Казахстанская правда. – 2021. – 1 июня. – С. 8.

Выполняя волю народа

В июле 1917 года была образована партия «Алаш».

Игорь Дроздов

Членами партии «Алаш» была практически всё казахская национальная элита.

– Несмотря на то что 90% казахского населения не умело читать и писать, авторитет образованных людей (окшандар) был крайне высок, – говорит эксперт Института мировой экономики и политики при фонде Нурсултана Назарбаева (ИМЭПФ) Радик Темиргалеев. – В отличие от других восточных обществ, где приобщение к европейскому образованию передавалось, в казахской среде люди, окончившие учительскую семинарию или университет, авторитет, становились реальными моделями.

По его словам, практически все наблюдатели конца XIX – начала XX вв. отмечали большую важность образования детей для значительной части казахского населения. Поэтому неудивительно, что партия национальных интеллигентов быстро обрела большую популярность среди казахского населения.

В ноябре 1917 года образовавшаяся партия «Алаш» получила первый серьезный опыт политической борьбы, приняв участие в выборах во Всероссийское Учредительное собрание. В перечне преимущественно казахских населенных пунктов партия вовсе лишь вид имела противников. По Семипалатинскому округу «Алаш» получила 85,6% голосов избирателей, в Тургайском округе – 72% голосов, в Уральском округе – 75%, в Сибиряченском округе – 57,3%.

Всего партии «Алаш» в Учредительном собрании должны были представить 43 депутата. Бесспорно, что был триумфальной партии.

5–13 декабря 1917 года в Оренбурге прошел II Всеказахский съезд, единогласно высказавшийся за образование территориально-национальной автономии «Алаш».

– Изначальный данный шаг планировались осуществить уже после Учредительного собрания, но алашцы были вынуждены настроены форсировать реализацию своей идеи после захвата власти в Петрограде большевиками, – поясняет Радик Темиргалеев. – Было образовано правительство Алаш-Орды, председателем которого стал Алихан Букейханов. Столицей автономии была провозглашена Семипалатинск.

ТРИУМФАЛЬНОЕ ШЕСТВИЕ

В новой большевистской власти руководство партии «Алаш» отнеслось крайне негативно. 1 (14 декабря) 1917 года Алихан Букейханов даже опубликовал воззвание о выборах, в крайне резкой форме охарактеризовав как большевиков в целом, так и Ленина в частности. Очевидно, лидер партии «Алаш» не верил в способность большевиков удержаться у власти на долгое время. В его обращении можно усмотреть, что столь же ошибочно оценивали ситуацию большинство серьезных политиков.

Вопреки ожиданиям, город за городом, уезд за уездом быстро переходили в руки большевиков. В советской историографии этот процесс позже получил название «триумфальное шествие Советской власти». С ноября 1917-го по март 1918 года большевики захватили власть во всех городах на территории современного Казахстана, за исключением Уральска.

– Начался разгром и отношения членов партии «Алаш». 25 января 1918 года военный комиссар Тургайской области Алиби Джангильдин отправил в ревком Алихана Букейханова и Ахмета Байтурсынова. За голову каждого из них было объявлено награда в 25 тысяч рублей. Формально они были обвинены в заговоре против советской власти и разработку большевиками, – говорит Радик Темиргалеев.

Алиби Джангильдин являлся одним из немногих казахов-большевиков «доктябрьской ставки», то есть вступивших в партию до прихода большевиков к власти. По этой причине он пользовался особым расположением вождя мировой революции Ленина.

Последние надежды алашцев были связаны с Учредительным собранием, хотя Алихан Букейханов и предупреждал его незаконный статус. Потом вопросы он не ошибся. Большинство, проигравшее выборы партии, 5 января 1918 года просто разогнали депутаты, собравшиеся определить основы новой федеративной России.

Стало ясно, что большинство представляют собой единственную реальную силу в России, с которой придется вести переговоры о признании казахской автономии. Тем более что после прихода к власти они признали право на национально-территориальное самоопределение и провозгласили Россию федерацией.

ПЕРЕГОВОРЫ

Первыми инициативу проявили лидеры уральской группы партии «Алаш» Жаханши и Халел Досмухамедовы. В конце февраля 1918 года они выехали в Москву, где провели встречи со Сталиным и Лениным.

– Сохранился целый ряд свидетельств о ходе переговоров сторонами партии «Алаш», согласно которым стороны сумели установить контакт и достигнуть конструктивных договоренностей по всем актуальным вопросам, – говорит Радик Темиргалеев.

По его данным, международные состоявшиеся переговорами руководители западного отделения «Алаш» отправили торжествующую телеграмму в Семипалатинск в адрес центрального руководства. В ней сообщалось, что советское правительство распространяется на большинство всех областных и уездных партий «Алаш», собирается рассмотреть вопрос об образовании автономии, что советское правительство решило отдать казахской конституции, гостям будет передана казахским руководством.

1 апреля 1918 года состоялся обстоятельный телефонный разговор наркома по делам национальностей Иосифа Сталина и Халела Габбасова.

Спустя 10 лет на допросе в ОГПУ Халел Габбасов передавал содержание тех переговоров следующим образом: «Я выставил на необходимости скорейшего осуществления идеи самоопределения народа, согласно провозглашенной Советской властью декларации о самоопределении. Точно на вопрос, он уведомил о 14 пунктах, в основном касающихся восстановления национально-территориальных учреждений, организации национальной автономии в рамках Советов, необходимости привлечения деятелей национального народа. Ответ Сталина сводился к тому, что от нас для этого требуется признание Советской власти. При этом условии будут приняты немедленные меры к организации Учредительного съезда для объявления автономии. Дальнейшие обсуждения, что состоявшийся Всеказахского Оренбургского съезда целиком разделяется в рамках национальной политики Советской власти».

Подумывая по этому поводу, 21 апреля 1918 года заместитель председателя Алаш-Орды Халел Габбасов направил специальную телеграмму на имена Ленина и Сталина: «Вопрос автономии киргизских областей является вопросом жизни и смерти киргизского народа. Точка зрения Совнаркома, переданная комиссаром Сталиным по прямому проводу 2 апреля, внесла было успокоение среди киргизского населения. Но промедление в осуществлении прав народа со стороны местных Совдепов не прекращается, гонение киргизской организации, аресты членов по восстановлению киргизскую науку, уничтожает национальной автономии... Здесь киргизский народный Совет, выполняя закон доверия всего киргизского народа, считает за долг принять все меры к немедленному скорому осуществлению идеи автономии, и ждет срочного ответа на официальное свое представление по прямому проводу 2 апреля сего года». Никакого ответа на это обращение не последовало.

К. Ленин Алаш-Орды в марте 1918 г. по прямому проводу вступили были в переговоры с центральной властью, переговоры эти были сопровождены полным молчанием и ответ на предложенный Алаш-Ордой проект условий соглашения. Так как в этих проекте соглашения не были ничего выходящего из пределов основных положений, объявленных Советской властью в Декларации прав народов России, то прекращение переговоров полным молчанием Советской власти и официально в открытой правлении советской власть теперь остается сделать лишь заключительный шаг – провести учредительный съезд казахской советской республики. Но оказалось, что алашевцы стали продолжать свою игру роковое время. Большевистское руководство внезапно отказалось исполнить свои часть сделки и просто обманули всех своих союзников.

ДЖАНГИЛЬДИН ПРОТИВ «АЛАШ»

Решение об образовании казахской советской автономии впервые должно было быть принято на Тургайском областном съезде Советов, открывшемся 21 марта 1918 года. Однако Алиби Джангильдин проигнорировал конкретные указания руководства. Этот факт, по данным Радика Темиргалеева, был не вынужденно принимать с историками и советским историком «борьбы против алашевцев», как злейших врагов Советской власти, отбросивших предложенную им буржуазную автономию, некоторые Советы отказали автономии вообще. Они не поняли коренной разницы между советской и буржуазной автономией. В частности, на Тургайском съезде Советов тогда не был поставлен вопрос о Советской автономии Казахстана».

В своей докладной записке, направленной в Совнарком РСФСР 21 апреля 1918 года, Алиби Джангильдин сообщал: «Население области еще недостаточно политически развито. Контрреволюционные элементы среди крестьянской, кулацкой и торговой буржуазии и националистически настроенных кругов не дремлют... Между таких обстоятельств я решил не поднимать на съезде вопроса об автономизации киргизских областей. Автономия необходима, но до нее надо укрепить власть Советов, обезвредить от нападения извне и внутри. Поэтому прошу Совет Народных Комиссаров предоставить решение вопроса о времени объявления автономии области мне и областному Совету, когда [он] покажет себя на деле органом, способным преобразовать местную жизнь на социалистических началах».

Надежным союзником в борьбе против создания автономии для Алиби Джангильдина стал старый оппонент алашевцев, лидер казахской социалистической партии «Уш-жуз» Кольбай Тогусов. В апреле 1918 года Джангильдин и Тогусов в состоявшемся телефонном разговоре быстро нашли общий язык.

21 апреля 1918 года, то есть в тот же день, когда Джангильдин направляет свою записку руководству с объяснением причин невозможности создания автономии, на имя Ленина поступила телеграмма Кольбая Тогусова, в которой сообщалось: «По сведениям моего, председателя партии «Уш-жуз», дошло, что А. Букейханов имел с вами разговор по прямому проводу об автономии казахов. Доношу до сведения, что партия «Алаш» разогнана, члены ее арестованы. А. Букейханов, одиночные активным участником выступления Дутова, разыскивается».

Вслед за этим Кольбай Тогусов назначен вознаграждение за поимку Алихана Букейханова в 10 тысяч рублей, Ахмета Байтурсынова – в 3 тысячи рублей.

Целенаправленные усилия Джангильдина, Тогусова принесли свои плоды. Сталин уступил. 2 мая 1918 года, отвечая на запрос ВЦИК о сущности партии «Алаш» он сообщал, что это буржуазно-кадетская организация, а не лидер Алихан Букейханов разыскивается исполком Туркайской области.

В февале 1918 года, когда большевистское руководство предложило направить в Москву представителей казахского народа для обсуждения важных вопросов, в том числе связанных с созданием автономии, Алиби Джангильдин телеграфировал в ответ, что не может этого обеспечить в связи с отсутствием определенных интересов трудящихся масс кандидатов.

По сути, это было открытым признанием, что большевистский комиссар не может найти среди казахов двух-трёх достаточно образованных людей, придерживающихся большевистской идеологии. Это свидетельство исторических личностей, гораздо лучше знавших и понимавших казахское общество того времени.

Учитывая популярность партии «Алаш» среди казахского населения, наглядно продемонстрированную в ходе выборов в Учредительное собрание, при колоссальном авторитете Алихана Букейханова, Ахмета Байтурсынова, Миржакыпа Дулатова, Жаханши Досмухамедова, Халела Досмухамедова и других ярких личностей национального движения они бы действительно заняли бы все ключевые позиции в советской автономии. Как считает Радик Темиргалеев, единственной возможностью избежать подобного варианта развития событий было в то время блокирование самой идеи образования национальной автономии.

«В НОЯБРЕ 1917 ГОДА ОБРАЗОВАВШАЯСЯ ПАРТИЯ «АЛАШ» ПОЛУЧИЛА ПЕРВЫЙ СЕРЬЕЗНЫЙ ОПЫТ ПОЛИТИЧЕСКОЙ БОРЬБЫ».

«ПРИ КОЛОССАЛЬНОМ АВТОРИТЕТЕ АЛИХАНА БУКЕЙХАНОВА, АХМЕТА БАЙ ТУРСЫНОВА, МИРЖАКЫПА ДУЛАТОВА, ЖАХАНШИ ДОСМУХАМЕДОВА, ХАЛЕЛА ДОСМУХАМЕДОВА И ДРУГИХ ЯРКИХ ЛИЧНОСТЕЙ НАЦИОНАЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ ОНИ ДЕЙСТВИТЕЛЬНО ЗАНЯЛИ БЫ ВСЕ КЛЮЧЕВЫЕ ПОЗИЦИИ В СОВЕТСКОЙ АВТОНОМИИ».

9. Уточняем биографию Ахмета [Текст] : [доктор филологических наук Алмасбек Абсадык обнаружил еще одну уникальную рукопись] / ведущий рубрики Мурат Тюлеев ; фото e-histori.kz. // Костанайские новости. – 2021. – 27 мая. – С. 12.

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

Уточняем биографию Ахмета

«Белые пятна» в жизнеописании казахского просветителя Ахмета БАЙТУРСЫНОВА сегодня можно восполнить только с помощью писем и других архивных документов. Образно говоря, с помощью самого Ахмета. Этим уже много лет занимается доктор филологических наук Алмасбек АБСАДЫК. Ученый обнаружил еще одну уникальную рукопись.

Важные вопросы

Это прошение Ахмета министру внутренних дел Российской империи об освобождении его от кибиточного сбора по Тургайской области в связи с переходом на госслужбу в Омск. Дата – 16 апреля 1904 года. Из переписки с ведомствами видно, что Байтурсынов был блестяще подкован юридически.

– Документ очень важен для нас, потому что восстанавливает с точностью до дня целый период в жизни просветителя, – считает Алмасбек Абсадык. – Недавно казахстанский историк Султан-хан Аккулы опубликовал письмо Алихана Букейхана к известному географу Григорию Потанину, где просит помочь в издании «Сорока басен» Крылова в переводе Байтурсынова. Ахмет упомянут там как делопроизводитель директора народных училищ Акмолинской и Семипалатинской областей Александра Алекторова. Но когда именно наш земляк переехал в Омск? Ранее считалось, что в 1903 году.

По словам Абсадыка, ответить на этот вопрос поможет вышеупомянутое прошение. Оно же говорит и о составе семьи Ахмета в тот период времени.

Точные ответы

В ранее неизвестной рукописи указано, что Байтурсынов был принят на службу в Омске 1 мая 1902 года.

– В связи с этим управление образования Западно-Сибирского округа направило в Оренбургскую казначейскую палату письмо с просьбой исключить его из списка плательщиков кибиточного сбора, – продолжает Абсадык. – Но Тургайская администрация лишь исключает его из списка кибитковладельцев, а не от уплаты налога. Поэтому Ахмет пишет в МВД о том, что платит налог на имущество незаконно, так как оно принадлежит теперь его брату Какишу.

Байтурсынов пишет и в другие ведомства. Повсюду указывает, на какой именно закон опирается. Вместе с тем просит вернуть ему незаконно удержанные 24 рубля за 1902 год и 6 рублей за 1903 год. Так же сообщает, что у него есть два брата, которые еще не имеют дома и имущества, и живут вместе с ним.

Кибитками в царское время называли юрты.

СПРАВКА

Кибиточный сбор, или подать, был введен царским правительством в 1837 году в размере 1 рубль 50 копеек, и с тех пор регулярно повышался. К началу XX века составлял уже 6 рублей с одной кибитки. Если у бедных людей было 1-2 кибитки, то у зажиточных гораздо больше. Впрочем, ханы и члены их семей от подати освобождались.

Что такое рубль в 1902 году? Это 25 буханок ржаного хлеба, 6,5 кг молодого картофеля (или 20 кг прошлогоднего), 5 кг макарон или 500 граммов кофейных зерен. За рубль можно было купить кирзовые сапоги (были тогда не у каждого), за 2 рубля – хромовые. Газеты того времени писали, что бедным степнякам приходилось продавать домашнюю утварь (посуду, котлы) для уплаты кибиточного сбора.

Ясность внесена

В итоге после долгой переписки с чиновничеством Ахмет Байтурсынов был освобожден от уплаты налогов. Министерство внутренних дел 28 сентября 1904 года сообщило ему и о том, что налоги будут возвращены.

Это письмо было получено директором народных школ Акмолинской и Семипалатинской областей Алекторовым 25 июня 1905 года, а 7 июля он направил в МВД расписку об обязательной передаче письма бывшему делопроизводителю, а ныне директору школы Каркаралинской двухклассной школы А. Байтурсынову.

Таким образом, говорит Алмасбек Абсадык, стало ясно, что Ахмет Байтурсынов был назначен делопроизводителем 1 мая 1902 года и проработал два года. С весны 1904 года и до конца лета 1905-го он служил в Каркаралинске.

Казахские приметы и пословицы

Желая собрать и опубликовать приметы о погоде мы в № 25 «Тург. Газ.» обратились к своим корреспондентам, живущим в степи, с просьбою записать несколько киргизских примет и прислать их в подлиннике или в переводе на русский язык. Ныне нам любезно доставлены следующие приметы о погоде:
1) Восход солнца в тумане предвещает жаркую погоду.
2) Закат солнца в ясный край неба очень красная заря при этом предвещают жаркую погоду.
3) Закат солнца летом в облако предвещает дождь, а зимой - снег.
4) Появление солнечного круга предвещает глубоко снежную зиму, а появление лунного круга – суровую зиму. Эти приметы выражаются в киргизской поговорке: «Күн кораланса, күрешн сайла; ай кораланса, арысын сайла», «если появляется солнечный круг, то запасайся лопатами; если появляется лунный круг, то запасайся верблюдами». Это значит, что круг солнца предвещает глубокий снег, из-под которого придется лопатами добывать корм для скота; круг же луны предвещает суровую зиму, когда приходится искать другую

местность, где зима для скота благоприятнее.
5) Уши утреннего солнца предвещают буран, или резкий холод, а уши вечернего солнца – теплую погоду. Эти приметы выражаются в киргизской поговорке: «Эртень ш кун кулактанса, элинди жау шапкандай корк; кешки кун кулактанса, келинин ул тапкандай куан», т.е. «если у утреннего солнца есть уши, то бойся этого так же, как боишься нападения врагов на свой аул, а если у вечернего солнца есть уши, то радуйся этому как рождению внука». Поговорка эта вполне справедлива, потому, что скот составляет главное средство к существованию киргизов и неблагоприятная погода для скота наводит на киргиза-скотовода такой же страх, как от нападения врагов; наоборот, теплая погода, как более благоприятная для скота, радует киргиза как рождение внука.
6) Если новая луна имеет наклонное положение, то в этом месяце погода должна быть неблагоприятной для скота, а если вертикальное, то погода будет благоприятная.
7) По наблюдению киргизов за небесными светилами, звезды «уркер» (т.е. звезды расположены группою) не выходят из горизонта с 1 мая. Затем начиная с 10 июня, звезды появляются на небе, а 21 они уже находятся рядом с луною. Такое расположение звезд, называемое киргизами «тогыс», бывает в году 10 раз: с 21 июля, 19 августа, 17 сентября, 15 октября, 13 ноября,11 декабря, 9 января, 7 февраля, 5 и 3 апреля. 1-го же мая звезды исчезают и до 10 июля их не видать. Если при этом звезды «уръкерь» и луна стоят близко друг к другу, то, значит, между ними царит мир, и месяц этот должен пройти спокойно.
8) Так как «куянъ-джилъ» (голодный год) всегда разрушительно действует на киргизский скот, то кочевники стараясь найти особую примету этого года, предложили, что летом голодного года цвет неба бывает светлее против обыкновенно.

Из этого киргизы вывели такое заключение: если летом небо имеет цвет светлее обыкновенного, то зима будет суровой. Вследствие долголетних проверок справедливость этого заключения оказалась очевидной, и киргизские астрономы (исепше) по этой примете предсказывают суровую зиму нередко очень удачно.
9) Обилие росы предвещает урожай травы.
10) Если зимою облака ходят против ветра, то пойдет снег, а летом дождь.
11) Если тучи рассеиваются в середине неба, то погода будет хорошая.
12) Есть особое облако которое появляется будто бы с двух сторон света. При своем появлении оно бывает похоже на холм, подобный опрокинутому котлу. Облоко сперва появляется на окраине неба и появление его наводит страх на всякого. Когда оно появляется на горизонте и скрывается за него, то будет сильный ветер и резкий холод; если же облако это поднимается к верху, постепенно увеличиваясь, то будет сильный буран, который занесет снегом целые аулы. Облако это по-киргизски «найзагай-булт». Киргизы очень боятся этого облака-молнии.
13) Если ветер дует с юга, а затем с востока, то быть хорошей погоде, если же

ветер дул с юга, а затем с запада, то погода будет дурная.
14) Соответственно жгучему ветру такой же резкий ветер будет и зимою.
15) Если летом было много ураганов вихрей, то зима будет суровая.
16) Если первый весенний дождь сопровождается громом, будет обильный урожай.
17) Если направление зимнего ветра, противоположно направлению летнего ветра, то будет буран.
18) Гром в октябре месяце предвещает очень короткую зиму.
19) Если летом бывает много молний, то зима будет благоприятной для скота.
20) Если верблюд зимой по ночам фыркает, то будет буран.
21) Если зимой верблюд мотает губами, а лошадь икает, проглатывая при этом слюну, то верблюду и лошади скоро придется пить снеговую воду, т.е. нужно ожидать скорое наступление весны.
22) Лошадь икает и лягается – к бурану.
23) Овца бьет себя ногой в брюхо – к глубокому снегу.
24) Если овца скрежет зубами, то будет буран. Если зимой овцы входят в овчарню спокойно, то быть теплой погоде, а если спеша толкаясь и суетясь, то погода будет холодная.
25) Скорый отлет птиц осенью предвещает короткую зиму, а медленный отлет – долгую зиму.
26) Если птицы улетают группой, то зима будет благоприятной для скота, а если разбросанными вереницами, или по одиночке, то зима будет суровая.
27) Отлет птиц с криком и гамом предвещает благоприятную зиму, а отлет птиц молча и тихо – суровую зиму.
28) Если гагары при отлете поднимаются высоко, то зима будет благоприятная, а если летают низко, то зима будет суровая.
29) Если зимующие в степи черные скворцы поднимаются вверх очень высоко, то будет буран или холод.
30) Первый весенний прилет лебедей и уток предвещает холод.
31) Если весной прилетают первыми коршуны, то снег сойдет быстро. К теплой зиме мыши собирают траву вне норы, а к холодной – во внутрь норы.
32) Обилие мышей летом предвещает благоприятную зиму.
33) Крик лягушек в ясную погоду предвещает дождь.
34) Если овца зимой, в ясную погоду, шевелит ушами, как будто бы стряхивая с них дождевые капли или снеговые комья, то быть бурану.
35) Если положенный в котел снег тает и на поверхности воды появляются при этом пузыри, которые лопаются, то будет буран, если же снег в котле пенится, то нужно ожидать хорошей весны.

Ахмет Байтурсынулы

Мазмұны

Құрастырушыдан	3
Өмірбаяны	4-5
Ахмет Байтұрсынұлының Алматыдағы мұражай үйі	6
Шығармалары	7
Аманқарағай балалар кітапханасының қорындағы кітаптар	7-8
А. Байтұрсынұлы туралы ашықты ойлар	8-9
Аудармалар	10
Алты Алашқа ортақ қазына	11-26

Содержание

От составителя	27
Биография	28-29
Дом музей Ахмета Байтурсынулы в Алматы	30
Произведения	31
Размышления об А. Байтурсынулы	31-32
Переводы	33
Юбилей великого просветителя	34-41
Казахские приметы и пословицы	41-44

Құрастырушы: Карбаева Г. К.
Шығарылымға жауапты: Досалина Ж. М.
Қазақ тіліндегі мәтіннің корректоры: Мукушова А. К.

Составитель: Карбаева Г. К.
Ответственный за выпуск: Досалина Ж. М.
Корректор текста на рус. яз.: Юрченко Н. П.
Редактор: С. Ж. Серкебаева

Басуға қол қойған күні 18.03.2022 ж.
Пішімі 210*297 1/2. Офсеттік қағаз.
Қаріп түрі Times New Roman.
Көлемі 9,25 шартты баспа табақ
Таралымы 3 дана

Әулиекөл ауданы әкімдігінің мәдениет
және тілдерді дамыту бөлімінің
«Әулиекөл орталықтандырылған
кітапхана жүйесі» ММ
Аманқарағай балалар кітапханасы
110400, Аманқарағай а.
Тел. 8(714) 53-96-2-21
E-mail: aulzbs@mail.kz